ढोल

आदिवासी बोलीभाषेचे नियत कालिक

गोर बंजारा

अंक : १ ऑक्टोबर २०००

ढोल

आदिवासी बोलीभाषेचे नियत कालिक

मुख्य संपादक : अरुणा जोशी
गोर बंजारा आवृत्तिचे संपादक : अविनाश राठोड, साहेबराव राठोड

भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र, वडोदरा

ढोल : आदिवासी बोलीचे नियतकालिक
गोर बंजारा : अंक १ : ऑक्टोबर २०००

प्रकाशक
भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र
६, युनाटयेड अ‍ॅव्हेन्यू, दिनेश मिल जवळ
वडोदरा- ३९० ००७

मुद्रक
आकार ऑफसेट
दांडीया बाज़ार, वडोदरा- ३९० ००१

रेखांकन
हरि मानसिंग राठवा

छायाचित्रे
राठोड बंधू

मूल्य
प्रति अंक रू. १५ /- (+ रू.५ आवश्यक तेथे टपालखर्चासाठी)
वार्षिक मूल्य रू. ५० /- (टपालखर्चासह, प्रतिवर्षी दोन अंकांसाठी)

वर्गणीसाठी संपर्क
भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र, ६ युनाटयेड अ‍ॅव्हेन्यू, दिनेश मिलजवळ, वडोदरा - ३९० ००७, गुजरात.
श्री अविनाश राठोड, श्री साहेबराव राठोड, वालचंद नगर, जयराम तांडा. पो. पाचेगांव ता. गेवराई . जी. बीड (मराठवाडा-महाराष्ट्र)

अनुक्रमणिका

मनोगत

तमाम गोर बंजारा भाई-भेनून राठोड बंधुर सप्रेम नमस्कार। बंजारा भाई अखील भारतेमा फैले हुवे छं। येरे सारू बंजारा भाईरी संस्कृती, रीतीरीवाज, परंपरा, रूढी भारतेरे बंजारा भाईन समजळू अंन बंजारा विचारधारान एक स्वतंत्र व्यासपिठ लाभळू व बंजारा ऐतीहासिक माहिती, सांस्कृतीक परंपरा, आचार-विचार, रीतरिवाज, रहनसहन, खानपान, वेषभुषा, केशभुषा, बोलीभाषा, आंपली आर्थिक परिस्थिती, धार्मिक उत्सव, बेपार ये परिस्थिती देशेसमोर उजागर म्हेळू अन आंपळे समाजेर प्रतिमा कसी छ, येर माहिती आधुनिक बंजारा भाई-भेनूना समजंळू करीता गोर-बंजारा इ मासीक पहलीबार भारतेमा संपादीत व्हेन आरो छं।

गोर-बंजारा इ मासीक काढेर हमार घंळे दनेर इच्छा व्हेती। पण आर्थिक परिस्थिती बिकट येर सारू हमार इच्छा हमारे मनेमा दबरीती। परंतू योग आयो श्री अजय दांडेकर येनुर आशिर्वादेती गोर-बंजारा यह मासीक मुर्तरूप धारण करन आपणे सेवाम आरो छ। आपणं येर स्वागत करीयो असी इच्छा, आशा करा छां। आपणे समाजेरी हरएक स्थितिपर प्रकाश पाडेसारू, आपण भी योगदान देळू। आपणेसामूती दुसरी कुंणसीच आशा छेनी। फक्त आंपन सेवाभायरो नाम लेन गोर-बंजारा यह मासीक खुषीती स्वीकारीयो अशी हमारी आशा छं। हमारो कार्य अन समाजेरो सहकार्य रेंळू।

'जय सेवालाल '।

आपणो संपादक
श्री राठोड अविनाश
प्रा. श्री साहेबराव एल. राठोड

भाषा केंद्र

गणेश देवी

आदीवासी संस्कृतीर व समाजेर ओळख करण लेये सारू भाशा केंद्रेर स्थापना व्हेच। लारेर तिन चार वर्षेन ए संस्थार काम करे सारू बक्कळ तरूण मंडळी जामेती आंग आई। छोटा उदयपूरेर सुभाष इसाई इंग्रजीरो अध्यापक छ ! डांग जिला रो आहावा स्टेट बँकेम काम करेवाळो श्री डाह्याभाई वाढू कोकण आदीवासी संस्कृतीरो बडो आभ्यासक छ। राडीकलमेरो श्री सुभाष पावरा गुरुजी पावरा समाजेर इतिहासेम रूची लव छ। श्री चामुलाल राठवा तो स्वतः कविताच लक छ। येरे शिवाय देहवाली भिल्लेर समाजेर बारीक नजरेती अभ्यास कर छ। ये सेव्हेन एकेजागेप आन इ काम किदे इ बडो काम छ। ये केंद्रेर सुरूवातीर कालेम श्री कानजी पटेल, डॉ. भरत नायक अन डॉ. भगवानदास पटेल ये गुजराती साहीत्यकेरो हातभार मळगो। मराठी साहीत्यमाइर कवि श्री वसंत आबाजी डहाके, श्री अरूण कोलटकर, श्री दिलिप चित्रे ये सेव्हेन प्रोत्साहन दिने। धिरे धिरे भारतेर अनेक प्रांते माहीती मदतेर हात आंग आये। प्रसिद्ध चित्रकार श्री के.जी. सुब्रमनीयन, कादंबरीकार श्रीमती महाश्वेतादेवी, नाटककार श्री विजय तेंडुलकर, कवि श्री चंद्रशेखर कंबार ये से वेळोवेळी मार्गदर्शन किदे। सरेमाई महत्वेर वात म्हणजे बडोदा माइर मित्रमंडळी श्री भुपेन खक्कर, प्रा. ज्योती भट, डॉ. रविकांत जोशी ये से प्रत्यक्ष कामेम मदत किदे। येरो सेर मेहनतेर फळ भाषा केंद्र छ।

१९९७ मे मिनामाइर गुजरातेर डांग जिलामाइर सापुतारा गामेम एक जाग गोळा व्हेते। केंद्रेर कामकाजेर आराखडा तयार करेवाळ व्हेते। ओर मांई 'ढोल' इ मासिक काढेर पक्को व्हेगो। १९९७ मे ती मार्च तांळी चार आदीवासी भाषाम नमुनासारू जेन इंग्रजीम (Dry-Run) कय, ढोल प्रकाशित करंळू अन पच १९९८ ती दरसालेम प्रत्येक आदीवासीर बोली भाषारदी मासिक काढेर हाम पक्को किदे। वो प्रमाण ऑक्टोबर मिनाम प्रा. सुभाष इसाई इ संपादीत करो हुयो ढोल अंक (राठवा) तयार हुयो। उद्‌घाटन सोहळा साधा व सुंदर व्हेतो। मुख्य पांमण व्हेते छोटाउदयपुर संस्थानेर पेनारो राजा श्री विरेंद्रसिंग चौहाण। डिसेंबर ९७ मांई इंग्लंडमांहीरो प्रसिद्ध भाषातज्ञ डॉ. डेव्हीड डॉल्बी भाषा केंद्रेम संशोधन करेसारू आयो तो। ओर हातेती डांग जिलामाइर मोरझिरा गामेम पुनवेरी चांदळेम श्री डाह्याभाई वाढू इ संपादित किदो जको कोकणी डांगी भाषामांई ढोल मासिक प्रकाशित व्हेगो। ओरे बाद १४ मार्च १९९८ न भाषा केंद्रेर वेरीयर येल्वीन व्याख्यान सभाम बोलेसारू आई हुई श्रीमती महाश्वेतादेवी येरे हातेती, श्री सुभाष पावरा गुरुजी तयार किदो जको पावरी भाषार आवृत्ती अन श्री चामुलाल राठवा ई तयार किदो जको देहवाली आवृत्ती प्रकाशित व्हेगी। सापुतारा गामेन ठरायेजको चार भाषामांई ढोलेर आवृत्ती प्रकाशित व्हेगी। ओर बद्दल वर्तमान पत्रेम माहिती भी दिने। राचेवाळेरो साथ भी आय मलगी। पण इ तो केवळ सुरूवात छ। आये जे सालेमाई ढोल कमीतकमी वीस आदीवासी भाषाम प्रसिद्ध करेर विचार छ। ओर पैकी भांतू, डोंगरी भिल्लेर बोली, पंचमहालेमांइर बोली, अहिराणी अन चौधरी ये भाषार अंक तयार व्हेगे।

इ से खटाटोप करेलार फक्त एकच हेतू छ कि शहरी करणेर झपाटेम आंपळी से परंपरा व आदीवासी संस्कृती कमी व्हेती जारी छ। आंमाइती जतरी जमीय वतरी जतन करणो जरूर छ। उ न करेवाळे समाजेन आंगेर काळेम आदीवासीर

सुंदर संस्कृतीर वारसा गमातांळो पच पसताय। 'ढोल' माध्यमेमाहीतं। ये जतन कामेन जसेको हातभार मळगो तो भी ठीक वाटीय।

कुळसेभी मासीकेर प्रकाशन करेर घनो अवघड रच। ओम आदीवासी भाषाम प्रकाशन करळो ओरेसारू जसी चाय वस लिपी लेंळो, मासीक वेचळो इ सेम जादा आवघड छ। भाषा केंद्र ई से कामेसारू आंग आवच उ मार तरूण व हुशार कार्यकर्ता रे जीवडाप। श्रीमती अरूणा जोशी बडे मेहनतेती 'ढोल' संपादकिय से जिम्मेदारी संभाळरीच। डॉ. अजय दांडेकर, श्री कानजी पटेल, श्री भगवानदास पटेल अन दुसर ढोलेर कामेम मनेभावेती सहभाग लिदे। करतांळी इ काम यशश्वी पुरो व्हिये असो विश्वास मन छ। आखीर भाषाकेंद्र म्हणजी निरस्ता बडोदा, तेजगड आत वसमेली जको एक संस्था छेनी। नतो सरकारी खातो छेई। भाषाकेंद्रेन सरकारेर अनुदान (देनगी) घेनी। मार मतेती भारतेम अनेक प्रांतेम फैलेहुयो मार सहकारी अन आदीवासी समाजेविषयी वनुर जिव्हाळा म्हणजी भाषा केंद्र छ। इ केंद्र एक नवो विचार छ। नव चळवळ छ। ढोलेर संपादक, ओंम लेख लकेवाळ, वाचन करेवाळ ये से च चळवळीर कार्यकर्ता छ। असे से कार्यकर्तारो संघ म्हणंजी भाषा केंद्र अन ढोल ये चळवळीर मनोगत छ।

○

गोर-बंजारा

अविनाश राठोड

यह मासीकेरो शिर्षक गोर-बंजारा छं । पच बंजारा अपणे समाजेन नाम का पडो येरो थोडा इतिहास देखंळू पडीए । इ मासीकेरो पहलो कर्तव्य छ । अपणे समाजेन भारतेरे निरनिराळे प्रांतेमा अलग अलग नामेती ओळंखच । कोई बंजारा, लमाण, लभानी, लुभानी, ब्रिंजारी, गोरमाटी, इत्यादी नामेती आंपण ओळख पटच । सुरुवातीन आपंण बंजारा ये नामेर उत्पत्ती देखा । येर सारू हिंदी भाषार आपंणेन सहारो लेंणू पडीए । मारवाडी, रजपुत जातेमा हिंदी भाषारो अधिक प्रभाव पडमेलो छ । सुरुवातीन ये लोग वाणिज्य तथा बेपार करे लाग । वो वेळाती ओन वाणिज्य, बेपार करेवांळ लोग यह नाम पडगो । नहीतो ये लोग खुद बेपार करेवाळ लोग करणच नाम धारण करलीदे । वाणिज्य ई संस्कृत शब्द छ । वोन हिंदीम पर्यायी शब्द 'बणज' छ । अब ओर नंतर वाणिज्य करेवांळ तथा ओरो रुपांतर बणज करेवाळ इ नाम पडगो । बणज ये शब्देन शेवटी 'रा' जोडदिने । वोरो रुपांतर 'बणजारा' यह नामकरण व्हेगो । जसो पाच हत्यार धारण करेवांळेण पंचहत्यारा कच, हत्या करेवांळेन हत्यारा कच, वसोच बणज करेवाळेण, वो लोकुन 'बनजारा' 'बंजारा' इ नाम पडगो ।

कती-कती आपंणे लोकुन लमाण ये नामेती ओळखच । परंतू जसो बंजारा ये नामेरी इतिहास दिटे वसो लमाण ये शब्देरो नाम अन उत्पत्ती कूंकांई हुई ई देखा । रामेर दी बेटा एक लव दुसरो कुश । लवेर वंशज करणही 'लवान', 'लमाण' ई नामकरण व्हेगो । असी पेनापुराणेर दंतकथा आजही बुजुर्ग, बुढे लोग कच ।

'लमाण' नामेविषयी दुसरो एक विचार प्रवाह छं । आपंण लोग लुंणेरो (नमक) बेपार करते थे । लवणेर बेपार करेवांळ वो लवाणी केराये लगे । वोरोच रुपांतर लमांणी व्हेगो करण कचं ।

'बंजारा' नामेविषयी, उत्पत्ती विषयी दुसरो एक विचार प्रवाह छ । पेना जंगल घंळे व्हेतेते । जंगलेमांइन जो कोई वाटसरु जातेते वनुन डाकू, लुटारु लोग घंळे सतातेते । त्रास देतेते । पण लुटारु लोकुरो बंदोबस्त करेसांरू कांई क्षत्रीय लोग जंगलेमा, गामेती घंदुर रिए लाग । वनुर सवती जमात निर्माण व्हेगी । वनेमांई रिएवांळ लोग लुटारुरो बंदोबस्त करनांके । बनेमांही रिएवाळ लोग वो 'बनजारी' ये नामेती ओळखे लाग । बन +ज+अरी=बनजारी । येरो एक शब्द हुयो 'बंजारा'।

बंजारा भाई-भेनून पुरे भारतेमा अलग-अलग नामेती जरी पुकारे तरी आपंण से एक छां । सेरो रेळो एक छं । खांळोपिंळो एक छ । लताकपडा एक छं । संस्कृती एक छं । सन, त्योहार, उत्सव, धार्मीक चालेरीती एक छं । विषेश म्हणजे भारतेरे कोनाकोनामांई रिएवांळ गोरमाटीरी बंजारा भाषा एक छ । इ एक गर्वेरी वात छ । भारतेमांहीर असी कुणसीच दुसरी जात छेनी कि वो पुरे भारतेमा एकच भाषा बोलच । महाराष्ट्रेर लोग मराठी, तामीळनाडूर लोग तामीळ भाषा, कर्नाटकेर लोग कन्नड, आंध्रा र लोग तेलगू भाषा बोलछ । पण भारतेमाहीर बंजारा भाई कतीभी रियो तरी 'बंजारा' भाषा सेन बोलतू आवच ।

भारत भूमीपर बकळ उलतापालती व्हेगी, पंण बंजारा संस्कृती, बोलीभाषा, सन, त्योहार टिकन छ । ई बडी

अभिमानेर वात छं। आज अपंणो समाज प्रत्येक प्रांतेम फैले हुये छं। तरी अपणी संस्कृतीर रक्षा अपनेअपने तऱ्हाती ॐ कररोच। अपंनो बंजारा समाज नंदी, गंगा, नालाती, गामेती, शहरेती घंदुर रियेवाळो समाज छ। जंगल, डुंगर, भुरी पठारेपा आपंळो बंजारा समाज तांडो मांडन रच। पियेसारू, स्नानेसारू पाणी कोसेकोसेती लाय पंण टेकाडेपा रियेवाळो बंजारा समाज एकमेव भारत-वर्षेमां छ। आजकाल येरो रूप थोडा-थोडा बदलरोच इ वात निरांळी। सन, त्योहार, वाह्यानातरा, देवधरम येनुर बारेम आपणे समाजेर एक अलग तरीका छं। दुसरे कुनसेभी समाजेपेक्षा आपंणे सन त्योहार अलग रूपेती आपंण मनावांचा।

यूँ तो गोरमाटीरो सेती मोठो त्योहार कुणसो छ इ आपंणेन मालम छं। आपणभी पेल माहीती त्योहारेविषयी लिंया। कुनसभी कामेर सुरुवात खुषीरे त्योहारेती किदे तो घंळो अच्छो रीए।

होळी त्योहार

आपंळे समाजेम होळी इ सन बडे धुमधामेती मनावाछा। पुरे भारतेमांइर बंजारा होळीरो त्यौहार खुब मनाव छ। होळीरो सन आगळो वेगळो छं। हानू तो दवाळी, पंचमी, दशहरा, गोकुळ आष्टमी ये सब त्योहार आपंण धुमधामेती मनावांछा। पंण होळी रो त्योहार बडो मिठो, चरखो, खाटो छं। जस चव लिएर प्रयत्न करींया वस चव ये त्योहारेम समाई हुई छं। छोरी-छोरा, बाई-बापडी, बुढे-ढाडे ये सब होळी रे रंगेम रंग जावछं। सालेमांई एकबार पुरे समाजेमा जल्लोश निर्माण हे जावछं। येर सारू होळी ये सनेविषयी विपूल माहीती आपंणेन मालमत व्हेंळू। दुसरे समाजेम भी अपंणी होळी सनेविषयी मालमत व्हेंळू करीता पहलो ये मासीकेरो विषय होळी इ रकाडेंचा। फाल्गुन मिनाम होळीरो त्योहार रच। पच आपंण भी होळी रमला। होळी खेला।...

राम खेल होळी। लछूमन काडो दांडोरे।
उतो लछूमन के बंदरमा कल्यारो दरवाजा,
देव दर्शन द। भाई भाई रे। देव दर्शन द।
राम जनम दिनो ॥धृ॥

अब होळी खेलेर वेळालेंगी (गीत) राम नामेती सुरु व्हच। इतो सेन मालमत छं। पंण इतर समाजेमा जसे तऱ्हाती होळीरो सन मनावाछ। बोती अलग तऱ्हाती होळी सन बंजारा समाजेम मनावंच। होळीरो त्योहार बंजारा समाजेम कसो मनावच येर थोडी जास्त माहीती अबेर अंकेम प्रसारीत करेर हाम प्रयास कररेंछा। फाल्गुन मिना सालभरेरी से खुषी लेतांळी आवंच। जसो ये मिनाम तडको तपतो रच वसो बी बंजारा भाई रो लोई तपतो रच। सुर्या तपरो छ। फाल्गुण मिनारी वाळ लागजावच। कुंवारे-कुवारी छिछ्यार, बुढी-बुढीया, नानक्या मोठे से व्हेन पुनमेरी वाट देखच। पण लेंगीतो सव्वामिना आंगेतीच लेते रच।

होळी ये त्योहारेविषयी अन लेंगीविषयी शहरेमा जे बंजारा भाई स्थाइक व्हेगेच वनुन स्मरण करांळू, वोर साथोसाथ तांडेम भि रियेवाळ गोरमाटी बंजारा येतो धुमधामेती होळी रमच। जत-जत तांडो छ वत-वत होळी त्योहार मनायेम आवछ। पण असी रंगीली, रसीली, होळीर मजा कांई ओर छ। विषेश वात येम एक छ कि सेरो जीवडा होळीरे दन कुद पडछ। तांडेमाही कांहीकांही आसे लोक छ कि होळीर मजा लिएसवायी वनुर पेट भरायेनी। वनुरे जीवडान होळी रमेसवायी शांतता मळेनी। हरएक तांडेमांई होळी सारखी अन एक सरीखी रमच। लेंगीरो, गीतेरो, चालेरो थोडाबहुत फरक रच। अब देखो सव्वा सव्वा मिना होळी रे आंगेती लेंगी बोलच। अब येम बदल व्हेतो-व्हेतो आरोच पण पेनार लोक लेंगी बोलेसवायी रातेरी निंद कोनी लेतेते। से एके जागेपा आतांळी लेंगीरो सुर जोड जसो कोई सुतो-सुतो सांमळरोव्हीए

जकोभी लेंगी रमेन धासतो डिगरीआव। लेंगी रमतू रमतू फाल्गुन मिना कना आवच इ भी कळेणी। पुनमेरे दन होळी रच करन सेनच मालमत रच। तांडेमांइर लोक कतभी जरी रिए कामेधंदेन रिए तरी होळीन पुनमेन से घर आवच। कोई कती साटातोडेन रिए तो भी वत धुमधामेती होळी रमच, गेर करच। धुंड करच पण होळीरो त्योहार वाई जायदेनी। जेरे घर छोरारो धुंड रच वो सगासेंळेन निरोप केदच, कि भा हमारे घर छोरारो धुंड छ तमभी त्योहारेप आवजांळू। धंदुरेधंदुरेती लोक तांडेमांही जमा व्हेजावच। कोई कोई नवे कपडा लच। बाई-बापडीन सोनो-दागीनो, गेंळो मोलायेरो काम आंगआंगच चालू रच। बारक्या छिछ्यारेर नवे कपडा लेनू लागच। होळीर पुजाअर्चार सामाइन लेंळू लागच। गहू धान लेतांळी होळीरी तयारी करलू लागच। होळीरे दन सगासेंण घर आवजावच। दन ढळतो रच तो वसे वळा ढालीयारो ढोलेपर, डफडापर असो हाथ पडच कि जे बापडी पोळी पोंऊ करच वोर पोळीभी डफेर चालेवर नाचलू कच। ढालीया डफडा वजान सारी तांडेन इसारो देनाकच। सारी तांडेवाळ नाचे कुदेन नायक कारभारीरे घर आवजाळू करन केतू-केतू आळी-आळीम फर। सांझवंळा तांडेवाळेर हरएकेर घरेआंग बारकी होळी धपकार दिहसारू बांळच। सांझ न्हेगी। चांदा रातेन वजाळो करनाकच। होळीरी रात आस रच कि सुई जरी पडगी तरी दखा जावछ। ढालीयारी ढोळी डफडाप पडगी तो लोक भी नायक कारभारी रे घर जायेसारू घाई करच। ढालीयाभी आळी-आळी हिंडतांळी नायकेरे घरेआंग चालो करन केतो रच। वसी वेळान तांडेमाईर लोक अपणे घर होळीरी सांझवळारी लापसी करच। डोकरी-डोकरारी अलग लापसी, देवेधर्मेरी अलग लापसी करच। वोरे बादेमा घरेमांईरो कर्ता धर्ता मनक्या हातपग धोलेन घरेआगेरी होळीम धपकार दच, उपरेती घी छोडच, उदबत्ती लगावच। नवो दन छ करन चुल्हेमाई अंगार भार काडन वोरेमाई लापसी रो धपकार दच। डोकरी-डोकरार धपकार दच। उपरती घी छोडच। चुल्हेमांई डोकरी डोकरारी लापसी, लापसीच घी अन घरेमांई धूँ नावडेनी। पगू पडलच, लोटाभरो पांणीर चारीवडी फेकावच व उ पांणी गावडी रे खीलाप रेड दच।

ढालीया तांडेमा नायकेरे घर आवो, नायक सेन बलायेच, जल्दी करन केतोच रच। आळी, आळी मांई हिंडतोच रच। बाटी खालेतांळी तांडेमांहीर लोक होळीर दनेर सांझवेळा, पुणमेरी रातेमांई, नायकेरे घरेआंग गोळा व्हे जावच। वो दन नायक भी बडे खुबीती तांडेमांईर कारभारीन चलम पितोपितो केदच कि कारभारी तांडेमांईर से लोक आवगेच कांई। कारभारी हूँकार दच। नायक अपणे घर सारी लोक आन बैठ गए छं। तांडेमांहीर से लोकून नायक होळी बाळेरी तयारी करेसारू बलामेलो रच। बौनच होळीरो मेळाव (सभा) कच। ये सभाम नाने मोठे सगासेंळ तांडेमाहीर सारी लोक बैठे हुवे रच। वो मळावेमा बारक्या मोठी, अमीर-गरीब असो कांहीभी भेदभाव रियेनी। नायक मंळावेरे आदिवचा, वनुर शेजारी फुलचंद पवार कारभारी बैठ जावच। जसो कांई नायक राजारे रूपेमा अन कारभारी प्रधानेरे रूपेमा बैठे हुवे रच। मळाव कोई असो रच नायक कारभारी आदीवचा अन वनुर चारीवडी गोलाकारेम लोक बैठे हुवे रच। नायक कारभारी येनुन कच, 'भाई कारभारी पेनापुरानेती जी रीत आइच वनुरनुसार आज होळी पहाट बांळू लागीए। होळी बाळीरी तयारी करळू लागीए। गोरमाटी जी होळी बाळच ॐ पहाटेरी होळी सारी तांडेर समाइक एकच होळी तांडे आंग पुर्व दिशान बांळू लागच। पोरीया तारा निकळियायो कि होळी बांळू लागच।

मळायेरे मांई से सारखे तऱ्हार लोक रियेनी। कोई वागडा दारू पिलेन बडबड करूनकरच। कोई के बरकाव, कोई कुं, मळावेरी वाते चालतीच रच। कोई-कोई बिना दारूरभी डुलते रच।

गेरीया

तांडेरो नायक होळी बाळेसारू तांडेमाइरच दी कुँवारे छिछ्यारून गेरीयारे रूपेती सभा, मळावेम लावच। नायक सारी तांडेमाइर छिछ्यारून कच, 'जेन जेन गेरीया व्हियेरच वो मळावेमा उभे व्हेजांळू। पच छिछ्यार तुं व्ह म व्हूं केतू-केतू दी गेरीया, दी कुलनामेर मळावेमा, हाम होळी बाळेवासू गेरीया व्हियेवांळ छां करन कच। गेरीया व्हियेसारू एक नेम छ कि

एकेच कुलनामेर गेरीया न व्हेंळू। दी कुलनामेर दी गेरीया रेंळू। उदा. एक भुकीयारो दुसरो वडत्यारो तथा एक मुडेरो दुसरो विसळावतेरी गेरीया रेंळू लागच। गेरीया मळावेमा उभे व्हेगे। अब होळी बाळेर खरी तयारी सुरु व्हेजावच। नायकंळ याडी नायकेन एक बंदो रपिया लाताळी देदच। वोरे बादमा नायक दोही गेरीयान बंदो रपिया दच। कारभारी तांडेमांहीर डाहेसांळे मळावेर आग, नायकेरे घरेसामू मुंडो करन, गेरीयान हुडीयांग, वनुरहातेमा रपिया लेताळी गेरीयारी लेंगी लच। मानसिंग राठोड, तुकाराम चव्हाण उभे व्हेन गावच।

अन भाईरे... उचाल देशेतीर गेरीया उतरे ॥धृ॥
अन भाईरे... आनर हुबेरे नायकेरे दरबाररे वजीय ...
अन भाईरे... नायक दिनोचर रपियार पाच जो।
पाचन दिनोर पचीस केरो मानजो वजीय...
अन भाइरे... वोरी नारन दिनीचरे मंदरी घाशर चार जो वजीय...
अन भाईरे... मंदरारो छकोरेक गेरीयारो धकतो फरो वजीय...
अन भाईरे.. वडलासू वदजोसूर। घुलरासू फैल जो वजीय...
अन भाईरे... वर्षेरी दनेरीरे होळी माता पामळी वजीय...
अन भाईरे... उचाल गडेतीर गेरीयार उतरे...

नायकेर घरेआंग मंळाव गेरीयारी लेंगी सांमंळथाळी दंग व्हे जावच। ये गीतेमांई गेरीया येनुन सिख दियेर काम करेग आवच। गेरीया होळी बडे शानेती धुमधामेती मनाळू व केनी होळीरे दन गाळी गलोचेरी वाते न देंळू करनच तांडेमांईर बुढे-ठाडे नायका-कारभारी ये सब गेरीयान सिख दच। गेरीया येनुर होळी बाळेसारू नेमणूक व्हेळू जंसो बंडो संग्राम व्हियेवांळो छं। अन ये संग्रामेर गेरीया दोई सेनापती छ। दोई व्हेन होळी सारू जो कांही करतू आय वो करंळू अन दोही गेरीयारे नायकी हेर सारी तांडेमांइर लोग होळीरो त्योहार मंनाळू करणच गेरीयारी नेमनुक व्हियेवांळ छ। गेरीया येनुन राम-लछमन दोई भाई जसो एकीती, जुटेती अन सारी लोकुन एक व्हेन काम किदे, वसी काम गेरीयान करंळू लागच।

गेरीयारे बारेमा दुसरो एक नेम छ कि गेरीया जको कुँवारो रिएन चाए। वाह्या करेवाळ रे तोबनुन गेरीया व्हेतू आएनी। बनुन जो एक रपीया दियेम आबच बू रपीया गेरीयान संभाळंनू लागच। गेरीयारे नियुक्तीसारू अन होळीरो त्योहार धुमधामेती मनायेसारू नायकेर घरेआंगजो मंळाव बैठ छ वो मंळावेर लोकुन नायकेसामुती चायापांळीरो कार्या करेन आवच। कोई डाये-सांळे नायके कनेती दारु-वांळी पिवच। गेरीया वनुर नेमनुक व्हेगी। गेरीया होळी बाळेरी तयारीमांई लागजावच। ओरे बादमे नायक कारभारी बुजूर्ग लोक, मोठीयार छिछ्यार होळी दनेरी पुनम रातेरी पहली लेंगी बोलेसारू नायकेरे आंगळेमा खडे व्हेजावच। ढालीयारो ढोलेव ढोळी, अन नायक कारभारीरी लेंगीरी कडी सुरु व्हेजावच। पण लेंगी बोलेर रीत मात्र अलग छ। रमेररीत भी अलग छ। लेगी बोलेरच पंळ बेसन लेंगी बोलतू आयेनी। उभो व्हेताळी ढालीया जत डपडा वजावच वोर चारीवडी गोल उभरतांळी तांडेमाइर नायक कारभारी अन इतर लोग लेंगी बोलच। पुणमेरी रात दनेसरीखी रच। वसे वजाळेमा लेंगीन सुरुवात व्हे जावच। ढालीयारे चारीवडी गोल सारी लोक उभे न्हेजावच पण गोल गोल वनुन रमंळू लागच। अन चारीवडे फरतेफरते वनुन लेंगी बोलंकू लागच।

लेंगी बोलीचाय करन नायक कारभारी छिछ्यारून अच्छी लेंगी बोलेर सिख दच। तम अच्छी-अच्छी लेंगी बोलो बेकार, गाळीगलोचेरी लेंगी बोलोमत करन सीख दियेम आवच। पेल लेंगी डायेसांळे लोक सुरु करच।

राम नाम बोलो।
पेलो लछमन पेलो।
वोरी सीतान बोलो।
अपुरी वाडे। गंधेरी वाडे।
हरी फुल लानको। हरी फुलांन को।
बंदरा सो रही रे। हरी फुलांन को ॥धृ॥

कि भाईयो आपंण होळी खेलाचा पण राम नाम लेन होळी खेलो। लछमनेरी नाम लेलो। वोरे साथोसाथ सीतामाता भी नाम भुलोमत। ये से जगेर धरतीमातार सुपूत्र छं।

आवोरे डांये-सांळे आंपण खेला होळी।
आयो-आयोरे, गोरूरो त्योहांर।
होळी रमलोर ॥धृ॥
बार मिनामर आईर होळी।
लेंगी बोलच मोठीयार। होळी रमलोर ॥१॥
आयो-आयोरे गोरूरो त्योहार।
होळी रमलोर।

गोरमाटी भाईर होळीरो त्योहार सेती मोठो छ। बार मिनाम एक वंळा इ सन आवच। ये दन गेरीया मोठीयार छिछ्यार लेंगी बोलच। जे डाये सांळे रच बनुन मोठीयार छिछ्यार लेंगीमांइन कय, कि, डायेसांळे लोक तम होळी रमलो। बारमिनारो त्योहार छ। संगासेंळ नानेमोठे होळी रमा। होळीरी लेंगी घंळी बेकार रच। पण बेकार कामेरी सुरुवातभी अच्छे नामेती करंळू लागच। येर माहीती एक अर्थ निकळच कि गोर बंदाम राम नामेरो महत्त्व छ। रामेरो नाम लेतांळी ऊ हरएक कामेर सुरुवात करच। जंगलेम रियेवांळ गोरमाटी, डुंगरेमा रियेवांळ गोरमाटी, पठारे रियेवाळ गोरमाटी रामप्रभुन आपंणो आदी दैवत मानच। रामायन, महाभारत येरो ज्ञान अधिंकांश गोरमाटीन मालम कोनी व्हेतोतो। अबेरी वाते छोडो। अब घर-घर रामायण, महाभारत अन दुनियारो कोई भी पुस्तक छ। पण पेनारे जमानेंम वसो कांही भी कोनी व्हेतो। ये से ग्रंथ,

पोथी, बामण मारवाडीकन रेतेते । तरीभी राम, लछमन, सीता येनुर सेरामायन कृष्ण, वासुदेव, देवकी, यशोदा येनुर माहीती, ज्ञान गोर बंदान जे अर्थी छ वो अर्थी बंजारा कोई उच्च कुलेर लोक छ। भजन लियेंरवांळो, रामनामेती, सेवालाल महाराजेरे नामेती भजनेर सुरवात करच । पच लेंगीसरीखे सनेमा वनुर नाम लेंळू लागच । आरदास करन बलाळू लागच ।

धोळोसो घोडो सेवाभाया बेठो आव ।
हेलहेल उनके आगे-आग २ ।
गलाल उडत आवे । उनके आंगेआंग ।
रातडोसो घोडो बालाजी बेठो आव ।
हेल-हेल उनके आंगे-आंग २ ।
गलाल उडत आवे । उनके आंगेआंग ।

बंजारोरो दैवत व बडो साधूसंत सेवालाल महाराजेन बडी भक्ती भावेती आपंण लोग भजच । बंजारा समाजेमा सेवालाल नामेरो साधू व्हेन चलोगो । नक्की वनुर कालखंड केतू आयनी । पण सोळावे, सतरावे शतकेमा वनुर कारकिर्द व्हेन चलेगी । वनुन ज्वालामुखी जगदंबा देवी प्रसन्न व्हेती करन दंतकथा आजभी लोक कच । वो बंडे जगेम लौकक पाव रेते । वो बडे चमत्कारी महाराज व्हेते । पापी लोकुती वैर किदे, वनुर नाश किदे । सत्येरो झंडा लगाए । जेरी नाव सागरेमा डुबरीती वनुरी नाव परली किनार लंगाए । येरसारू, वनुन मोतीवालो भी कच । कोई वनुन श्रीकृष्णारो अवतारभी समजच, क्रिष्णभगवान जसो खिळाडी व्हेतो, जसो रंगीला, रसीला व्हेतो वसो सेवाभायाभी व्हेतो । कृष्णभगवान झाडेरी फांदीरी बांसरी वजायो । सेवालाल भाटारो नंगारा घोरायो । धुडेरो सीरा बंळायो । गैया चरायो । गराशा सांडेन बोलेन लगायो । गंगा काटोकाट व्हेन जारीती, पुर चालरोतो ऊ ओमांइन पार लंगो । सारी तांडेवांळेन लंगायो । बासीयाती लडतू लडतू भाटार बांम बळानाको । असो सेवालाल महाराज श्री कृष्णारो अवतारी पुरुष व्हेतो । वनुन विष्णू, महादेवेरभी अवतारी मानछ । येरेसारू बंजारा लोग आजेताळी सेवाभायान आंपळो देव मानच । पच असे देवेर गुणगान होळीसरीखे त्योहारेम लोग करच । सेवाभाया जंगदंबा देवी सोबत बृम्हदेवेकन स्वर्गेन गोतो अशी दंतकथा आज छ । देवी सेवाभायानं फसानाकी, भाया स्वर्गेमा रेगो । जगेमांरती चलेगो । सपनेमा आताळी म होटो फेर जन्म लिंह्यू करन केंगो । पंजाब देशेमा मारो जनम व्हिय । धोळे घोडेपा बेसन आयु । घोडेरो माथो मोरीया रिए । बार कोसेप दिवो बळीह । मारे गोर बंदान म ओळखलींह्यू करन केगो । सेवाभावी लेंगी आज भी होळीरे दन गोरमाटी बंदा लच । पण सेवाभायान प्रसन्न व्हियेवाळ ज्वालामुखी जगदंबा देवीनभी गोरमाटी भूले कोनी । देवीरी लेंगी तो सेरे आंग लच । देवीतो आंपळे समाजेर घरेघरेमाई, तांगडीमांई, चांदीसोनेरी व्हेतांळी बेठी छ । ककुमांई बेठी छ । बंजारा भाई भेन सालभरो काम धंदा करतो रिए, पण एकवंळा तरी सालेमांई घरेआंग देवीर नामेती पाट-बकरा काटीय । देवीर नाम अन खायरो काम येम जादा रच । देवी थोडाच बकरारी बोटी खायेन आवच । देवीन बोटी खरायेरो कती रेगो पंळ आठ-आठ दन बोटी वकाळन खावच, सुखासुखान माळ पिरो नाकच खावच । बो देवीर लेंगी नायक कारभारी कुदकुदन लच ।....

कुंकूरी डबीमा सोनेरी मरीयामा २ ।
कांछी लेख लेरा लेरी सेवाभाया ।
लख-लख लेरा लेरी सेवा भाया ।
छोडदो पेनारी धाटीरे लाल ।
लाल मारो लाल रे ।
छोडदो पेनारी धाटीरे लाल ।

बदलते समाजेर साथोसाथ होळीरी लेंगीभी बदलगी। अब ये लेंगी देखो। छोडदो पेनारी धाटी। तथा, अरे बंजारा भिया पेनारी रूढी, परंपरा, जी बेकार छ। अंधश्रद्धा छ वोनुन छोडदो। खोटी वाते खोटी भख्ती येनूर अंत करदो। करन छोडदो पेनारी धाटी इ लेगीभी कवडी सीख दच।

सेवाभायारे देवळेम नंगारान ठोळी।
पुजारीरे हातेम टाळ बंधीर जोडी। बंधीर जोडी।
राजा दशरथ २। खेल सोनेरी होळी, चांदीरी होळी।
राजा दशरथ ॥धृ॥

सेवाभायारो देवळ पहुर ये गामेन यवतमाळ, अकोला गामेसामू छं। हर साल लाखो बंजारा भाई, चैत्र मिनामाही रामनवमी दन पहुरागडेन गोळा व्हेजावच। सेवाभाया जगदंबा मातार पगू पडच। व रामनवमीरे दन सारी परिसर गोरमाटीरे भजनेमांही दंग व्हेजावच। ओरे साथोसाथ, दसविस हजार बकरा-पाट येनुर भी कत्तल व्हेजावच। हावस्या, नवस्या, गवस्या असे लोक पगु पडेसारू जावच। ओरे साथोसाथ सेवाभायान महादेव, श्रीकृष्णारो अवतार कियेरो, पच प्राणी बकरा-पाट येनुर लोई पितांळी तोरेमांही रियेरो कुणसिख दिनोच। असी गोरमाटीरी चालेन लगाम घाली चाय। देवी कांई बकराच मांगच कांई। अरे तमेन खायेर हुस छ करनच तम देवेधर्मेर निमित्त करोचो। दसरा येर बंळा बकरा काटन सारी रात देवेरमुंड टिंगरो मेलच। कांई टिंगरो देव खावच? सेवाभायारी पवित्र भूमीन लोई रेडतांळी अपवित्र करेरो, शोभा दियेनी। निरंकारी ब्रह्मचारी व्हेतो वनुर पथेपर चालेर आपंण प्रयत्न करी चाए। होळीर लेंगी सेवाभायारे नामेती लियेरो सेन आवडच, बकरा बोटी खायेर कोई भुलेनी। पण वनुर मार्गेपेरियाँ सेवेन एकीजुटेतीचाली चाए। येम सेरो भलो रिए।

बंजारा भाई-भेनूर जे गीत छ, लेंगी, भजन छ, इ जंगल डुंगरेमांही तैयार हुयो छ। भाटा, गोटा, झाडपेड, डुंगरदरीया येनुउपर गीत रच मेले छ। डुंगर-दरियारी छाया गीतेप पड मेली छ। लेंगी भजन से डुंगर-दरीयाती मेळ खावच। तांडेमाहीर से लोक लेंगीमांही रमरमन दमजावच। पंळ गेरीयार नेमनुक व्हियेर बादमा गेरीयान होळीर सारी रात निंद आयनी। बंजारारी पेनारी रितारीवाजेनुसार होळी पहाट बाळी चाए। पहाटेरी सारी तांडेर समाइक एकच होळी बांळू लागच। तांडेहुंडीयांग, समोर पूर्वदशान, होळी बांळेम आवच। होळी बाळेसारू लकडी, लकडा, पळाटी, जे कांई लागीय वो सारी रात जमा, गोळा करंळू लागच। जे साल सेती मोठी होळी चेतीए, वौ सालेर गेरीयारो नाम सालंनसाल निकंळच। गेरीयानभी मोठापंळ वाटच। पंळ गेरीया मात्र दोई व्हेन छिछ्यार रच। दोहीव्हेनच मोठी होळीर लकडा लांळू बडो कठीण रच। येर सारू तांडेमाहीर हुलबांड मोठीयार, ताकतवान छिछ्यार एकीती एके जागेप सेरो मेंळो जमंछ। पंळ-पंण कांहीकांही तांडेर छिछ्यार गेरीया कनेरी हमेन दारू पराव करण हट पकडच। पच गेरिया दारू पियेवाळेन दारू परावच। तंबाखू, पुडी खायेवाळेन भी तबाखू-पूडी खराळू। छिछ्यारून खरापरान होळी बांळेसारू, चेतायेसारू सारी रात लकडा गोळा करंळू लागच। नायक कारभारीरी गेरीयान सक्त ताकीद रच कि केरी लकडा चोरन लाव मत। पंण मोठीयार छिछ्यार करोन मान ? गाडी जुपन लकडा लिएने जावच। केरी खेतेमा, खाळीयामा, जत लकडा व्हिय वतेती लावच। लेगी लेतू लेतू वो सारी रात खेत जंगलेमा फरते रच। गोरमाटीरे खेतेमा लकडा र भाई कोरेरे खेतेमा लकडा र, लायेसवायी रियेनीनी। खेतारीमा लकडा लिएसारू वनुरो धिंगानो सुरु रच।

○

विमुक्त जाती-जनजाती म्हंजी कुंळ छ ?

गणेश देवी

भारतेमा अनेक तऱ्हार आदीवासी समाज दखावच। खेती करेवाळ आदीवासी, ढोर-छेळी चरान रेवाळ आदीवासी, छो मिना घर, छो मीना साटा तोडेवाळ आदीवासी गोरमाटी, एकदम अप्रगत अन शहरेम जान तऱ्हातऱ्हार बेपार करेवाळ, एके तांडेम कायमेर वस्ती करन रीए वाळ नीतो जागोजागी भटकंती करेवाळ ये सेन आदीवासी ये एकच नामेती ओळखच। सरकारी दफ्तरेम येनुन Scheduled-Tribe नितो अनुसुचीत जनजाती अन महाराष्ट्रेम D.T.N.T. नामेती येनुर वोळख पटच। येर शिवाय D.T. अथवा विमुक्त जनजाती ये एके शब्देरो उपयोग सरकार करच। ये विमुक्त जनजातीपैकी कांई अनुसुचीत आदीवासी (Tribes) छ, कांई अन्य जाते (castes) छ । व अन्य मागास कांई Backward class म्हंजी अन्य जाती छ। पंळ ये से विमुक्त जाती-जनजाती म्हंजी नेमकी कुळंस बात छ ?

येरे लार थोडा इतिहास छ। पेना दीस्से सालेती आंपळे देशेम इंग्रजेरो राज व्हेतो। वो वक्तेम भारतेमा छोटे-मोठे राजा लोक राज करते ते। वनुम अन इंग्रजेम लढाई व्हेतीती। जना भारतेर राजा लोकुर पराभव व्हेजाव वो वक्त वनुर सैनीकेन रानोमाळ धासंळू पड। पच वो सैनीक जन संधी मळीए जन इंग्रजेप हल्ला करते र। वनुर खजीनो लुटेरो इ भारतेर भटक्या सैनीकेरो काम व्हेतो। परिणाम इ हुयो कि इंग्रजेन राज्य करणो मुश्कील व्हेगो। इंग्रज लोक असे सैनीकेन गुन्हेगार समजे लाग। केतू-केतू वो सेच भटक्या तांडेसामू संशयेती देखे लाग। भारतेम पेनाती भटक्या लोक सुख-समाधानेती रेते आयेच। वोम बंजारा-लमाण, कैकाडी, येराकुडा, पांरधी, सांसी, कजारभाट इत्यादीरो समावेश व्हेतो। इंग्रज लोक भारतेम अमल बसारे सारु भटक्या लोकुन वनुर जातेन गुन्हेगार समजे लाग। अन गुन्हेगार जातेरो कायदो करन १८७१ ये सालेम एक कायदो बनाए। ये कायदेनुसार कुनसभी गुन्हेगार जातेन कायमेर संपत्ती रकाडतू आव कोनी। वनुप बंदी घालदीने। ये से भटक्या जातेप गुन्हेगारेरो शिक्को बसारदीने। येनुन सुधारेसारु बकळभले तुरुंग-जेल हुबारनाके। सोलापुर, तंजावर, हुबळी, अहमदाबाद, फलटन, धार, ये गामेम आजभी येनुर अवशेष लाबच। तथाकथीत गुन्हेगार लोकुन धरपकड करतांळी गामेम, शहरेम लाये अन वनुरकनेती कष्टेर काम करायलाग। इंग्रजेर साथोसाथ भारतेमाइरभी कांही लोक भटक्या लोकुन गुन्हेगार समझेलाग। वनुर गुन्हेगारी विषयी वाते समाजेम फैल गई। समाजेर निष्ठुर भावनाती कटाळतांळी ये लोक गुन्हेगारभी बन गए।

स्वातंत्र्य मळेर आग कांही साल आपळेसामू अंरदेशीय छोटी-छोटी सरकारे अस्तीत्वेम आवगी। सरकार १९३९ ये सालेम एक समीती नेमन गुन्हेगार-भटक्या लोकुर सुधारणा करेसारु सुचना मंगाए। १९४९ येम अत्रोळीकर समीती नेमेम आई। वतेस लगू मुंबई सरकारे सामुती ये तथाकथीत गुन्हेगार जातेन मुक्त करेम आवगो। वनुन नवे नाम देनाको। वोरनंतर वनुन विमुक्त जनजाती ये नामेती ओळखे लाग। वोच यादीम दुसरी कांही जातेर नाम घालताळी विमुक्त व भटक्या जनजाती इ नाम देनाके।

○

नायक–पुढारी

प्रा. साहेबराव राठोड

पेना हर एक तांडेमा नायक कारभारीरो दबदबा रेतोतो । नायक बोल तांडो हाल। कारभारी बोल तांडो चाल। सो-सो दिस्से दिस्से घरेर लोकवस्ती र। तांडेमाई एकच नायक। वोरेकन जमीन जायदाद, मनक्यारो जोर, हुशारी, न्याव छांळेर खुबी ये नायकेर गुण व्हेते। तांडेम एकी दोरीती चलायेरो काम नायकेरो व्हेतो। जो बेट्टा नायकेरो सामंळ कोनी बोन तांडेमाहीती लादन जांळू लागतोतो। तांडेम लढाई झगडा हुयो तो मीटायेरो काम नायक कारभारीरो र। तांडेम नायकेर रेतू पोलीसेर तांडेम आयेर ताकत कोनी व्हेती। तांडेर कुळसीभी सन त्यौहारेम, वाया-नात्राम, पुजा-आर्चाम नायकेरो पेलो मानपान रेतो तो। वोरे साथोसाथ कारभारीरो दराराभी रेतोतो।

दनेती-दन बदलतो गयो। ज्ञानेन व्याप्ती बढती गई। अज्ञानेरो अंधारो कमी व्हेतो गयो। सेरेसारु शिक्षणेरो द्वार खुले व्हेगे। गरीब-श्रीमंत येनुर भेदाभेद कमी व्हियेर प्रयत्न हुयो। लोकशाहीर स्थापना व्हेगी। राजेशाही नष्ट व्हेगी। हरएक मनक्या हुशार व्हेयेर प्रयत्न किदो। दनेती दन नायक कारभारीरो बोलबाला भी कमी व्हेगो। गल्ली-गल्लीम पुढारी व्हेगे। घरे-घरेम नायका व्हेगे। कोईभी उठेलाग अन डेरींग करे लाग। 'जीसकी लाठी उसकी भैस' येरो कारभार व्हेगो। तांडेम जर पुजा व्ही तो नायक कारभारी सिर्फ हाडकार धुंळी व्हेगे। बाकी कामेम कोई वनुन पुचेनी-गाचेनी। नायक कारभारीभी हेरलीदे।

घटीम आई खरचाटी।
जांगडेन आई नायकी।

पेनार नायक भी खरोच मोठे दिलदार व्हेते। आबेकाळेर पुढारी देखो। गल्ली-गल्लीम भंळंका मारते हिंडू करच। मुंडेपरेर माकी वेडनी। देशविदेशेर चर्चा, माहिती, लोकशाही येरो बिलकुल ज्ञान रियेनी। सेच पुढारी बेकार छ करन म कोनी केरो पंळ कांई कांई खरोच नीतीमान, समाजेविषयी तळमळ, विकासकामेसारु झटेवाळ भी भारतेम कमी छेनी। आचे पुढारी छ करन देश टिकन छ। पंळ बहुसंख्याम पुढारी लुच्च्या व्हेगेच। वनुर खायेर दात वेगळे अन दखाळेर दात वेगळे छ। देशेम जसो पुढारीरो उत्पंळ बढगो तांडे-तांडेमभी बुंगाऱ्यास-बुंगाऱ्यास पुढारी व्हेगे। हाम कोनी केरे तांडेमाही पुढारी न रेंळू। अरे पुढारी व्हेगे जको बडे गर्वेर वात छ। पंळ दिशाहीन नेता, विचारहीन पुढारी समाजेन घातक रच। तमाम बंजारा भाई पुरे भारतेम फैले हुये छ। छ कांई कोई गोरमाटीरो एकच पुढारी ? छ कांई कोई पार्टी ? गोरमाटीभी एक तऱ्हार छेनी। वनुर पार्टी तरी एक कुकाई रिए ? समाज एक छ। वनुर समस्याभी एक छ। कतीतरी एकी जागेप आतांळी, समान व्यासपीठ तैयार करी चाए। विदर्भेवाळ नायकेरे जीवेप भुषान माररे। पश्चीम महाराष्ट्रेम विखरामेले मराठवाडाम गोरमाटी सुतेव्हेरेच। येनुन जगायेवाळो महाराष्ट्रर कोनी भारत लेवलेप बंजारारो नेतृत्व करेवाळो कोई एक बहादूदर चाय। समाजभी वोरे इशारेप चालेवाळो चाय। नितो नेता आंग-आंग चालू कर, आपंळ वोर टिंगल करु करा। नेताभी टिंगल करायेवाळो न रेंळू। जीवनेम सादगी, उच्च विचार, धीर गंभीर, विवेकशील, प्रभावी भाषा, भाषन, त्याग, निडर, सर्वागगुण संपन्न गोरमाटीम नेता रेंळू ई समाजेसामुती अपेक्षा छ। पंळ येरोच तोटो छ। कांई कांई तो समाजेर नामेती राजकारन करन खुर्चीन चिकटन

बेटेच। जंगलेम हिंडेवाळो गोरमाटा मोठोसो पद मळगो तो घंळो भुषान कर ? नंबर एक-समाजेर भाईती बंजारा भाषाम बोलेनी। कनेसीक भी बेसे देनी। व्हेनी, व्हेरायेनी पंळ भुषानेम चुर व्हेजाय। भुषान करतू करतू करा खुर्ची खसा जाय वोर वोन पत्तोभी रियेनी। पच बेसजाय, जसल्याला-तसल्या। करांयी अंदोलन करेर मालम छेनी। उपोषन तो वोरे बापेनभी मालम छेनी ! सत्याग्रह मोर्चा निषेध करन समाजेर मांगळी सरकारेर समोर मांडी चाय। ठीक छ कांई कांई पुढारी मोर्चा, निषेध करच भी, पंळ समाजेरो वोम काई सहभाग रच। मोर्चा निकळच पेपरेम, निषेध करच समाचार पत्रेम, एकलोच पुढारी छाती कुटन बुंबडी मारु करच। वोर कोई सामळेनीभी, उभी केरी सामळेनी। सरकार भी बंजारा समाजेन गंळतीम लियेनी। येरेसारु पेलो समाज विकास करेर छ तो राजकारण बाजुन रकाडन समाज जागृती करे चाय। शिक्षणेर प्रसार व्हियेसारु पुढारपंळो करी चाय। समाज शिक्षीत व्हेन जागृत व्हेगो तो विकास, विचार भी व्हेऊ कर।

एक वंळा म एके तांडेमांही छोरीरो वाह्या व्हेतो, अक्षदा नाकेसारु गयोतो। अक्षदा भी नाकदींव अन पेटभर भोजन करलींव करन परबातीर बाटी कोनी खादोतो। दितवारेर वाह्या व्हेतो। मार शाळान भी छुट्टी व्हेती। हामार गामेम रामायन लगामेलेते वोरयोगाती माथेर लटा भी मार मोठेमोठे व्हेते। माराप-माडी रोजगारेती चलेगेते। म कांई किदो तांडेमाहीर लोक वाह्याप जारे करन म अन विक्रम्या, संत्यारे बरोबर वाह्याप चलेगे। मंडपेम बेसगे नुक्ती, पुरी, भज्यारो वास आवगो। कराई कोनी खायेन मळीती। आचे आचे धोळे-धोळे कपडा पेरन मोठे-मोठे लोक गादी-तकीयाप बेठेते। विक्रम्यान म पुचो की

विक्रम पंगत करा छ। केलागो कोई आमदार वाह्याप आळोच, वोरे बादमा पंगत बेसेवाळ छ। तांडेमांहीर पुढारी आमदारेर वाट देखरे। आमदार कांई वेळेप आयेनी, हामेन कांई खायेन मळेनी। आमदारेर गाडी आवगी। बना मुचेरो पुढारी माइक हातेम लेताळी जयजयकार बोले लागो, केलागो आमदारेर स्वागत व्हियेवाळो छ। स्वागतेन भी सुरवात व्हेगी। लोक आमदार आळोच करन परबातीती दारु पिलेन बेटेते। तांडेमाइरो पुढारी दी बक्सा दारू लायोतो। नानक्या मोठेन सेन थुल करमेलो। आमदारेर स्वागत पेलो कारभारी करनाको। दि चार लोक स्वागत करनाके। वाह्यार तैयारी सुरु व्हेगी। हामेन भुख लागरीती। वसी वक्तेम तांडेमाहीर नायक कारभारी एकेमेकेर झिगला पकडमेले। गाळी देरे। बेट्टा... मन आंगाडी आमदारेरो स्वागत का कोनी करे दिनो ? नायक कारभारीन भांडरो। कारभारी हातेम जोडा लेमेलो। लढाई बढगी। आमदारभी तांडेमाहीती निसटगो। विक्रम्या अन म धासे जको घंदुर जान हुबरगे। भुक भी धासगी। लढाई देखेम मजा आरीती। कांई-कांई लोक चुंवाते गामेम पटल्या कन धासगे। वाह्यावाळोभी गरबडेती वाह्या उरकालीदो। हाम मातो खजाते घरेन धासी आय। कतेरो आमदार ? वोर स्वागतेरे मोठा पंळेसारु माथाफोडी व्हेगी। लोकभी दारु पिलेन धिंगानो कररे। असे कसे लोक छ करन म इक्रम्यान केलागो जको इक्रम्याभी दारु पिलेन सोगो। म कांदा अन बाजरीरी बाटी खालेन मसट मारन सोगो।

विचार कररोतो वाह्या केरो। काम केरो ? म कसेन ग्योतो भा ? गोरमाटीभी आसे कसे ? देखादेख इंक्रम्याभी दारु पिलेन सोगो। समाजेरो नास व्हेरो तो हानु व्हेरो। अब तो वेत-वेत भरे दारु पिलेन पुढारपंळो करे लाग। धरती भार निकळे तो लढाइरो डर लागे लागो। केपर विश्वास करीया। केन मारो केन परायो किया येरेसारु समाजेन दिशा दियेवाळो नायकेर आज जरुरत छ। समाजेर अनिती- अनाचार बेकार रुढी परंपरा नष्ट व्हिये चाय।

हामार डोकरी केतीती बेटा घटीन आई-खरचाटी अन जांगडेन आई नायकी। गधारे जातेप अन पुढारीरे वातेप कनाई विश्वास भरोसो मत रकाडेस। कना कांई केदीय अन कना काई बदलजाय येरो भरोसो छेनी। परबाती परबाती ठोक बोलीय पंळ सांझवंळा आकी तरकाऊ करीय। येरेसारु समाळन चालेस करन मन समजागीती।

○

भारतेर राज्यघटनामांई भाषासारु एक स्वतंत्र परिशिष्ट छ। आठवो परिशिष्टेम भारतेमांहीर प्रमुख भाषारो सामावेश छ। वौपैकी हिंदी अन इंग्रजी ये दी भारतेर राष्ट्रभाषा मानमेले छ। दिल्ली मांई ता. १९ नोव्हे. ९८ रोजी भारतेर पंतप्रधान मा. अटलबीहारी वाजपेई ये घोषणा किदे की, परिशिष्टेमांहीर इतर भाषान पंळ राष्ट्रभाषारो दर्जा दिऐम आए।
भारतेम इतरही भाषा छ। वोर आठवे परिशिष्टेम सामावेश व्हेंळू जरुर व्हेतो। आंपळ आशा कराचा की नजीकेर भविष्येम ये भाषारभी आठवे परिशिष्टेम सामावेश करेम आए। जर भिल्लीन साहित्य अकादमी पारीतोषक मळच, अन कुंकळा डांगीन कथा पारीतोषक मळच तो वोरो सामावेश आठवे परिशिष्टेम व्हेन कतराको वेळ लागेवाळो छ।
प्रीय वाचक, 'ढोल' ये मासीकेम लखते रो। कदाचीत आपंळी भाषानभी योग्य सन्मान थोडाच दनेम मळजाए।
मातृभाषा सेती प्रीय छ।

पुस्तक केरो छ ?

गणेश देवी

गुजरात तेजगडेरे पिठोरा चित्रेम एक आकृती कागदेपर कांहीतरी लकेवाळे मनक्यारी छ। प्रत्यक्ष पिठोरा चित्राकृती काढेवाळेन पंळ लखारा कच। पंळ खुद आदीवासीरे जीवनेम लिखानेरो कांई स्थान छ ? वो कुंळस पुस्तक लखच ? वनुरसारु लखमेलेजको पुस्तक करो रच ? आंपळे देशेर सध्यारे इतिहासेम आदीवासीन कसो स्थान मळेवाळो छ ? नवे ज्ञानेम वनुर हिस्सो कांई रीए ? वोरो विचार अबच करंळू जरूर छ।

भारतेरे स्वातंत्र्येर बादेम छोटे-मोठे गामेम-तांडेम शाळा आवगी। कांही- कांही जाग कॉलेज भी सुरु व्हेगी। पंळ लोकसंख्यारे भस्मासुरे आंग शाळा भी कमी पडगीच। आनाडीपंळो दुर व्हिऐर शक्यता छेनी। आदीवासी गोरमाटीम निरक्षर लोक जास्त छ। छोरी रो शिक्षण कमी-कमी व्हेरोच। सुरवातीन असो वाटरोतो की थोडा बहुत लकेवाळे आदीवासी गोरमाटीन नौकरी लागजाए पंळ वनुन नौकरी चतुर्थ श्रेणीम जास्त लागी। वनुर रिक्त जागाभी भरेम आयनी। स्वातंत्र्येर नंतर आदीवासी-मागास लोकुसारु राखीव मतदार संघ निर्माण किदे। हेतू इ व्हेतो कि आदीवासीर प्रतिनिधी संसदेम आवगे तो वनुर प्रगती व्हिए। पंळ ये प्रतिनिधी इतरेनई राजकारणेम गुतान पडगे।

आंपळे देशेमांहीर मोठे-मोठे सरकारी आधिकारी (I.A.S.) लोक आदीवासी कल्याणेसारु योजना बनाए। आदीवासी व मागास जातेसारु स्वतंत्र - सवता सचिवालय खोलनाके । वोम बी.डी.शर्मा सरीक कर्तबगार अधिकारी नेमे। वोभी रिपोर्ट लकन तैयार किदे। आदीवासीसारु सवता sub-plan सुरु व्हेगो। पंळ ये वेळेलगू सुरवातीरो आशावाद खुटगोतो। पच जंगल खातारो नवो कायदो आयो। इ.स. १८९४ रे कायदेनुसार आदीवासीन कमीतकमी बाळेसारु लकडा, मंगाळेरो रस, औषध जंगलेमाइती काडेरो अधिकार मळगो। नवे कायदेनुसार जंगलेर राजा मंत्री व सरकार बनगए।

बक्कळ दनेती, पेनापुरानेती आदीवासी लोक जंगल, डुंगर, टेकडीपर जान रिए लाग। वो टेकडी नंदीर कोसान व्हेती तरी बक्कळ उच व्हेती। वनुन महापुरेरो धोको कोनी व्हेतो। पच शहरेमा लाइटेरो तुटवडा पडे लाग्गो। तळाव बांधेशिवायी कारखाना चालेवाळ कोनी व्हेते। तळाव बांधेरबाद पांळी टेकडीसलगू पुचगो। आदीवासीर घर बुडेलाग। पच वनुर स्थालांतर व्हिये लागो। वोच टेमैन खेडागामेम सहकारी संस्था स्थापन व्हेगी। वतेर खेतेन तळावेर पांळी मळे लागो। शहरेम नवनवे घर, वाट-रस्ता बंधाए लाग। मोठमोठे कारखाना सुरु व्हेगे। शहरेमांईर छिच्यार सारखे पोषाखेम शाळेम जाए लाग। बाई-बापडी, छोरीन शिक्षण खुटेलगू वाया न करेर छुट मळगी। देशेमांइ अच्छे पुल, यंत्रे, व्यवसायेसारु यांत्रीकी शिक्षण व आचो औषध-इंजेक्शन माळायेर सारू शहरेर कुंडा-कुंडीम झुडेरझुंड उपडगी। जेन येम अपयश आयो वो हॉटेल, सिनेमा व्यवसायेम घुसगे। कोई बँक व्यवसाय कोई वोम नौकरी करे लाग। कांई-कांई हुशार परदेशेम जाताळी देशेर नाम कमाली दे । ये सेन मेहनत घंळो करळू लागो। फक्त मेहनतेर फळ कराई न कराई वनुन मळीए करन खात्री व्हेती।

आदीवासीन मात्र लंगोटी अन उपवास, श्रम किदे पंळ निराशा। ये सेवातेम बैजार आदीवासी गोरमाटी बेकार व्यसनेम फसगोच। एकोनीसावे शतकेमाईर आदीवासी तेजस्वी व्हेते। वोमाइर बकळ लोक इंग्रजेर खीलाप लढाई लढे।

भारतेमांइर राजामहाराजा लोक आदीवासी-बंजारार संगत किदे। आदीवासीर प्रदेशेमाइन फौज लाय मेलेसारु आदीवासीन कर तथा दंड वो देतेते। कित्येक राजा लोक सेनापतीरे पदेपर आदीवासी लोकुर नियुक्ती किदे। राणाप्रताप अन शिवाजी महाराज येनुन आदीवासी बंजारारी साथ मळतीती। खेतवाडीपर वनुर सत्ता व्हेती। देशेमांही काई-कांई चालरोच येर से वाते-खबरे आदीवासीन व्हेती। पेना तो किन्नरे सरीख हिमालयेर आदीवासीन देव-मंदीरेकन मानपान व्हेतो। महाभारत अन रामायन ये दोईर काळेम आदीवासी घंळो वेर रमे। पंळ आज फक्त भाटाप कोरमेले जको चित्रेम अन साकीम आदीवासी उरगेच। आजेर आदीवासी- बंजारा बिन चेहरारो रेगोच। ख्रिश्चन, हिंदू, मसनमान ये से आदीवासीन आज जांगड केरेच, क्षुद्र केरेच। कारखानदार, कंत्राटदार, आदीवासीर-बंजारार मातेप खडी, अन हातेम कोयता लेन साटा तडायेर सारू उतावळे व्हेरेच। शहरेमांइर लोक वनुन किडा समजच। वू का ?

इतिहासेम एक नियम छ। दुबळे लोकुरो सत्य अमान्य व्हेजावच। आदीवासी जनता इतर लोकुर कावामाई होटो रेरीच इ आचो छेई। नवी वाटे धुंडेसारु स्वतः माइर कमतरता धुंडेन चाय। स्वतःमाइर दोष इ वनुर भोळोपळो छ ? वो पेनार अश्स्त्र-शस्त्र छोडे कोनी इ वनुर कमतरता छ। वनुर सेती मोठो दोष म्हंजी वो ज्ञानेर सांभाळ कोनी किदे। ज्ञान प्रगतीसारु फायदो दच। अशस्त्र-शस्त्रेती कायमेरो फायदो व्हियेनी। प्रत्येक समाजेर पीढी आंग आयेवाळ पिढीसारु कांहीतरी छोडन जावच। पेनार सब ज्ञान, विद्या, तथा शास्त्र ये स्वरूपेम टिकायेर शिकच। पेनार संस्कृती र अगार अबेरी संस्कृती र, संस्कृती बलवान शिक्षणेर योगाती व्हेजावच।

म अनेक आदीवासीबरोबर चर्चा किदो। वोमाइर एकभी सवतारे गामेम शिक्षणेर काम करेन तयार छेनी। वतेर शाळा फुफाटेम पडीच। शिक्षित लोकुन शहरेम जाताळी बेकार व्हेजाळू परोडच पंळ आदीवासीरे गामेम-तांडेम जाताळी शिक्षकेरो काम करळो बेकार वाटच। आदीवासीरे तांडेम वनुर नेमनुक व्हेगीच तो भरमसाठ पिसा-लाच देताळी बदली करन लिएर वनुर तयारी रच। जे जादा शिकगे वनुन शहरेमा नौकरी मळेन चाए। पंळ वो आपंळ आदीवासी छा करन किएर टाळो खावच। जातेर वनुन लाज वाटच। वनुर सारी ताकद इतर समाजेर अनुकरन करेमा खर्ची व्हेजावच। ये सेरे खेळेम तांडेमाहीर शाळा नाममात्र खुलजावच। सुसक्षीत लोकुर हालकट वृत्तीरे योगाती आदीवासी-बंजारा भाइन भी कमीपंळो वाटच। भारतेमांहीर नऊ दस कोटी आदीवासी पैकी पाच-छो कोटी आदीवासी शहरेम जायेर वाट देखरेच। बहुतेक नाइलाजेती गामेम-तांडेम रेरेच। कांही दनेन वोभी शहरेम जाये वाळच। पय शहरेरे चंगळेम वो सामील व्हेन फाटीतुटी झुपडीम जीवनेरो गुजारा करेवाळ छ। इ से सब-प्लान रे योगाती थांबेवाळो कोनी। अन सवतारो मतदारसंघ करनभी थांबेवाळो कोनी।

शहरेम काम मळजाय, पीसा कन रीए तो वेळेप औषध उपचार व्हेजाए। शहरेम पक्के घर रच वत नवी-नवी चिजे आती रच। वोरयोगाती शहरेम गामेती जादा कांहीतरी रच करन वाटच। आंपळे देशेमांहीर मनक्या परदेशेम जावच वनुन भी वतेर लोकुसामु देखन असोच वाटच। असो वाटच कि आत प्रगती जास्त छ। गामेमाहीर लोकुन शहरेम प्रगती जास्त छ करन वाटच। शहरेर लोकुर नक्कल करीया तो आचो व्हिए करन वाटच।

'प्रगती' करंळो म्हंजी बदलंळो, नवीन वाटे धुंडेरो। ये सेरो पाया रच नवे विचार, नवो ज्ञान, निसर्गेसामु, समाजेसामु, रुढी परंपरासामु देखेरो नवो प्रकार। ज्ञान मळायरो, रकाडेरो, एके पीढीसामुती दुसरी पीढीसामु दियेरो पेनार जमानेम कांई रूढ प्रकार व्हेते। वो काळेम आदीवासी समाज वो प्रकार आत्मसात करमेलोतो। मौखीक परंपरामांही ज्ञान साचन वोर वाट करतु आतोतो। पंळ अब उ वाते शक्य छेनी। अब ज्ञानेसारु हातेम पुस्तक पकडळू जरुरी छ। जेरे कन पुस्तक छेनी वोन पुस्तकेप हक्क गजातू आयेनी। वोट होटो पडेवाळो। वोर मौखीक परंपरामाहीर ज्ञानेन जास्त किंमत रिएवाळ कोनी।

पंळ इ पुस्तक केरो छ ? आदीवासी-गोरमाटीन शाळेम वाचंळू लाग जको पुस्तक दुसरच कोहीतरी बंळामेलेरच।

जे परिक्षा पास व्हेन आदीवासी गोरमाटीन नौकरी मळांळू लागच वो परिक्षाम कोहीतरी बंळामेलेजको पुस्तकेमांहीर प्रश्न रच। आदीवासी-गोरमाटीर स्वतःरो पेनांरो ज्ञान आब ये पुस्तकेरे बाजार-हाटेमांही कवडी मोलेरो रीयो कोनी । असो प्रकार थांबेन चाए। वोरपाच गोरमाटीन खुद संस्कृतीपरेर अतिक्रमण हटातू आए। वोरेसारु गोरमाटी स्वतःच निश्चय करेन चाए।

जरी १०० सुसक्षित गोरमाटी तांडेतांडेमांई जातांळी, दुर्गम भागेम जातांळी जाग्रती लाय, शिकाए तो पंद्र-विस वर्षेम वो तांडेमांहीर आदीवासी, गोरमाटी, जनता शक्तीमान व्हेजाए। कदाचीत ये तांडेमांहीर लोकुर आवाज स्वतंत्र राखीव मतदार संघेमांहीर प्रतिनिधी, आमदार, खासदारेर माध्यमेमांही ती देशेम मालम व्हिए। परिनामतः मागास लोकुर विकासेसारु, वनुर राखीव जागा प्रगतीसारु विकास योजना कार्यान्वीत व्हेजाए। शहरेरे चंगळवादेसामू धासेवाळ तरुण लोक गामेम- तांडेमच नवो धंदो, खेती, व्यवसाय करन स्वतःरे पगेप हुबरेर प्रयत्न करिए। वोरेसारु जंगल केरो छ ? पांळी केरो छ ? ये सवाले आवडाच 'पुस्तक केरो छ' इ सवालभी सेती मोठो छ।

आयजको आंगेरे सो सालेम आंपळे देशेर १०-१२ कोटी आदीवासी-गोरमाटी प्रजा जर शिक्षणेम होटो रेगे तो वनुन भारी संकटेन झेलंळू पडीए। आंपळे देशेनभी इ वात मारक ठरीए। भारतेमाही अर्थतंत्रेम सेती मोठो घटक मनुष्यशक्ती छ। वो शक्तीर विकास करंळू आपंळे सेरेसारुच अत्यावश्यक छ।

१५ ते २० वर्षेम आदीवासी-गोरमाटीसारु शिक्षणेसारु जर प्रयत्न करेम आए तो वनुरमांहीर सुसक्षीत व्हिए जको गोरमाटी विकासेरो गाडी आंग चलाए। येनुरमांहीती कोई यंत्र चलायेवाळ, कोई कलाकार, डॉक्टर, प्राध्यापक, शास्त्रज्ञ तैयार व्हेजाए। येरेसोबतच ई भी जरूरी छ कि आदीवासी-गोरमाटीर संस्कृती, परंपरा टिकन रिएंन चाए। वोमाइती सवारेर शास्त्रे, कला, चिंतन जादा प्रगल्भ व्हेजाए। येरे सेरे सारु पुस्तक केरो छ ? इ सवाल आपंळ वारंवार पुछेन चाए।

○

'कथा' नामेर संस्था दिल्लीम सात वर्षेती काम कररी छ। ये संस्थामार्फत भारतेमाहीर वेगवेगळे भाषामाहीर अच्छे कथा साहित्येन पारीतोषक तथा बक्षीस दिऐम आव छ। १९९८ सालेम गुजरातेमाहीती मंगामेलेजको कथा माहीती गुजरातीसारुसो परिक्षक डॉ. गणेश देवी ये कुकना-डांगीमाहीर एक मौखीक साकी (कथा) येर सामावेश किदे। कथा तथा साकीर शिर्षक 'राजा मानसिंग अने साळवा राणी' येर संकलन किदेते श्री डाह्याभाई वाढू। वोर इंग्रजी अनुवाद श्री अवनीश भट्ट ये किदे। खुषीर वात म्हंजी ये साकीन राष्ट्रीय पातळीपरेर मौखीक साहित्येर कथा पारीतोषक दिने। दिल्लीम ता. १२ डिसेंबर १९९८ रोजी एक भव्य समारंभेम इ पारीतोषक दियेम आयो। गुजरातेमांहीर सालेर सर्वोत्कृष्ट साहित्यकृती डांग जील्हामाहीती आई ई गुजरातेमाहीर आदीवासी जनतारो गौरव छ।

होळीर लकडा लायेर सत्य कथा

प्रा. साहेबराव एल. राठोड

जयरामतांडा ता. गेवराई जी. बीड. यह तांडेमा एकवंळा होळी बाळेरे वंळा जी घटना घटी वोर लेख म तमारे समोर प्रस्तुत कररोचू। जयरामतांडेमांइर गेरीया गाडी जुपन लकडा लिएसारू खेतेमा चलेगे। पंळे गोरमाटीर खेतेमा, सिमारेमा लकडा लाबे कोनी। पच गेरीयारो झुंड कोरीकेरे खेतेमांई सिमारेमा घुसे। वतभी लकडा मळे कोनी। छिछ्यार धिंगानो करते हिंडरेते। एक शेजारी गामेर कोरेर कोठा दिसागो। दिवो लागरोतो। चार पाच कोरीकोर वत सुतेते। जारेरो खळो, वत घालमेलेते। वनुर कोठाप कत्रीकत्रा राखन कररेते। गेरीयारी लेंगी वनुर आवाज सांभळतांळी कत्रीकत्रा भुके लाग। मस्तीमा चुर व्हेन सारी गेरीया अन वनुर सोबते र तांडेमाहीर छिछ्यार हातेमांही कऱ्हाडी, भाला बरचो, केरीकेरी हातेमा भाटा गोटा लेन जारेते। म भी वनुम व्हेतो। मन असो लागरोतो कि आपंण होळीसारू लोकूरी मोळीतो न बांधेन जारे। पण गेरीयारे सोबतेमा रेंळू लागा। न रीची तो मारेउपर रिस करच। छिछ्यार कोठा कनेसी आवगे। कोठान तोडेरी, पाडेरी तयारी व्हेगी। कत्रीकत्रा गेरीयान देखनच धासगे। कोरीकोरेन जाग आवगी। वो बाजेपर सुतेथे। वो भी हातेमा लकडी लेन हुवरगे। पंण हमारो जोर देखंन वो जतेरवत सोगे। वनुर उचेती छिछ्यार कऱ्हाडी तोलरेते। वनुन जीवेती मारेसारू कोनी गेते पण धाक दकांळरेते। कारण लकडा लेजायरो व्हेतो। गेरीया वळाइमाईर लकडा गाडीमा भर लिदे। एक गाडी भरलेन तांडेसामू देमेलदिने। दुसरी गाडीसारू लकडा कमी पडगे करण कोरीकोरे खोडेमाइती दसबार कुकडी चोरन लीयाय। हमार होळीसारू कोरीकोरेन होळी करना के।

दुसरो अनुभव, एकवंळारी होळीर छ। हम दरसाल होळी बाळेसारू गामेवांळे कोरीकोरेन सताते। वनुर वळांई, कोन, तोडन लकडा लांवा। वनुर खेतमाइर लकडा वनुर देखत लांवा। न माने तो मारपीट करेभी तो चमकानी। मन असो लागरो कि, असी कसी गोरमाटीरी होळी छ ! होळी आवगी तो कोरीकोरेरे मनेमा दचकी भराजाव। हमारे जयरामतांडेरे आसपास दस तांडा छ। वनुरमांई हमारो तांडो सेती मोठो छ। येर सारू होळीभी मोठ रेंळू करण हमारे गेरीयारी आशा रच। हाम सेवेन दी गाडी जुपन खेतेमा, चांदारे वजाळेमा लकडा गोळा करेसारू चलेगे। पंळ तांडेमांइर लोकुर लकडा लावांचा तो हर एक घरेमाइर छिछ्यार हमारे सोबत रच। हम कांई किदे, हमारेमा दी गुट पाडनाके। खेतेमांई लकडा लियेन चलेगे। पच कांई व्हेगो, दुसरे गुटेमांइर छिछ्यार हमारे खेतेमांहीती लकडा लियाय। हम भी वनुर खेतेमाहीती लकडा लियाय। अन वनुर व हमार लकडा होळीरे जागेप लियायते। वनुन वाटो हम लाय जको लकडा वनुर खेतेमांइर छ। हमेन वाटो वो लाय जको लकडा हमार खेतेमांइर छ। होळीसारू हाम एकेमेकेर लकडा चोरलाये। पंण होळीरे जागेपरती कवडाही मोठो लकडा रियो तरी होटो घरेन लातू आयेनी असो संकेत छं। हम हातमसळते रेगे। पच विचार किडे, दी गाडी लकडा आवगोच, अन सेव्हेन एकजाग जान दोई गाडी सोबतेम लेजान कोरीकोरेरे कोठापरती, खेतेमांइती लकडा लांवा। देखो होळी बाळेर हुस, पण हमार लकडा हमच लियाये करन तळतळ कररेते। पच कांई किदे, कोरीकोरेर खेतेम डाको घालेन निकळे। विचू-किडारो डर छेनी। दनेसरीखी रात काटा भंजेनी। केरी-केरी पगेमा जोडा, चप्पलभी छेनी। पण होळी बांळेरी हुसेसारू से मनेभावेती लकडा लायेसारू चले गेते। वजी होळीमाता गेरीयान काटा सदा मंजेदियेनी करन हमारी भावना व्हेती। हमेन बुढे-ठाडे नायक, कारभारी, आंगाडीच केते। तमेन

तलीभरो दुखापत व्ह कोनी। वनुर भी खरो व्हेगो। हमेन कांइच व्हियो कोणी। कोरेरो कोठा कनेसी आवगो। छिछ्यार गुपचुप गुपचुप कोठासामू जारे। पंण कोरीकोरेरे कोठापरेर कत्रीकत्रान हमारो वास आवगो। वो भुकेलाग। हम भी कोई कमी कोनी व्होते। हातेमा भाला बरचो काराडी कांही रे हातेमा भाटा गोटा जसो वेर गारेन किंवा लढाई मारेन जारेते। पंळ होळीमाता सेरे अंगेमाई भरारी। सेन जोश आरो। अपकांळेरी होळी शेती मोठ बळीचाय। कोरे कोरिरे कोठामाही घुसगे। कोरिकोर चारपाही, बाजेपर सुतेते जको जागे व्हेगे पंळ कुत्रीकुत्रान हाम घंदुर दबा दिने कोरीकोर हामेन ओळखलीय चांदणी रात व्हेती करण हाम कोई रूमाल, फेटाबांधण, कोई, खोटी मुच्छ लगान आमेलेते। हामेन कोरीकोरे ओळखेनी वे हामेन दाबदेन होटो जावोचो कोनी करण धमकी देणी। हामार लकडा ले जाव मत। हम पोलिस केस करदिया करण धमकी दिनें एक एकेन जन हंम घुतिया घाले पच मात्र जागे पर मरेरधाकेति मसटमारन सोगे। बाद में हांम वतुर वळाई मायीर खेतेमाईर, मोठे मोठे लिंब, आंबार, लकडा गाडीमाई भरलीदे। एक गाडी तांडेसामू देमेलभीदीने दुसरी गाडीभी घरे सागु देमेल देने व पुन्हा हांम कोठापरच थांबन गाडी जलदी तिसरी खेपेसारू होटो लावू करन गाडीवाळेन केदीन पंळ कांही व्हेगो गांमेवाळेणं खबर व्हेगी व से वक्त तांडे माहिति एख गाडी व्होटो आवगी व दुसरगाडी मात्र आही कोनी कारण कि दुसरी गाडी बळद हाम वो घरेवाळेर चोरीती बिना पुच्छाता लामेलेते व तीन चार घंटार बळद घुंडतो घुंडतो परेशान व्हेगोतो। वोन ठेपो लागो की, गेरीया बळद जुपलेगे छ वु रिसेती गाडी छडालीदो। एक गाडी कोठापर होटो आवगी पंळ हामार फजीती व्हियेर वेळ कनेसी अवगी। दरसाल होंळीन हाम कोरीकोरेन परेशान करते थे। गांमे माहिती ट्रॅक्टरेमा सो दिसे कोरिकोर कोठा पर अवगे, हामेन चमकाये सारू वो फटेकडा वजारे हामेन केरे खबरदार धासन जाव मत बंदुकेरी गोळीती खलास करीया। हामार तीन पाच पद्यरह व्हेगे। बारक्या छिछार चंड्डीमा मुतदिने छिछार धासे लाग। गाडी वाळो जवा गाडी दबाओ हांम भी बढे त्वरिती गेते वाटछोडन बंडावू वाटेंन धासे लाग। गेरिया हामार सेर नेता वागडा रेलेनही धांसरे। ट्रॅक्टर हामार पाठोपाठ नागटी माहिन, काटामाहिन, कोई जारेरे खेते माहिन कोई बेसरमेमाहिन जतेन का वतेन हामेन घर गटायरो पड गो। मतो बेसरमीरी, जाळ कामा जसो दडगो तो केनी दखयो कोणी। मारे सोबत मारो मित्र बाबासाहेब भी व्हेतो। हाम हामार धोळे झिगला काडली दे वगाडे व्हेगे कारण चांदळ राते में केनी दकाजाया। गच दडगे कोरीकोर पकड लिय तो सारी रात चौकीमां डांबलिया करण भिती, ऐसी करेगे वैसी करेंगे करन बोलेवाळ जेरे जेन जीव बचायेरच पडगो। मसुद्धा डेरीगेती गोतो पंळ कोरीकोरेरो जोर देखन बाबासाहेब अन मं वगांडे पगाडे व्हेन बेसरमेमा जपे। आसी वेळ हामाप होळी वळा का वेळ आई, कारण होळी तो बाळेंर हुस पंळ कोरीकोरेरे लकडा हाम दरसाल बळजबरीती लावा। वो तरी कतराख काव काडिय, एकोविचारेती, ओ ट्रॅक्टेरेमा बेसन आवगे हामेन तांडेस लगू दबान काडे, हमारेमा फजिती हेगी। शेती जास्त गाडीवाळेंर कारण हाम गाडीकन थांबेच कोनी बिचारो कुंहीकरन गाडी जुपन लायोतो वोन हाम एकलो छोडदिने। ट्रॅक्टरभी गाडीरे लार लार च धासरोतो। गाडीवाळो गाडी दबारो वाट छोड आडवाटनं गाडी दबारो तरी ट्रॅक्टर गाडीर पिछो कोनी छोडो। पच गाडीवाळो बळद गाडीती ताबडतोब छोडदिनो अन बळदच घरेन, तांडेमा, दबान, लियायो कोरीकोर ठाली गाडीन ट्रॅक्टरेरे लार लार वनुर गामेन झलेगे। हम तो हामारो जीव बचान डिगीर याये पंळ गाडी वाळेर गाडी चलेगी। होळी बाळे सारू लकडा लायेर कथ भी रे गो पंळ कोरीकोरच गाडी खिचलेगे। हाम से व्हेन जेरजोको जेरजोको तांडेमा आवगे। एकमेंकेन गाळी देरे गाडीवालो तो। गेरिया वनुन बेसुद गाळी दिनो, बेट्टा गेरिया व्हियेर हुस मन एकलेंन छोडन का हा आये। हामेन भी बे सुद गाळी देरो। हाम भी एकमेंकंन केलाग तम धाटे करन हाम धाटे पळ अपळ जर एकजुटीती रेते तो कोरीकोर आपळे ती चमकनं धास जाते करन हाम केरे। हामर कन कऱ्हाडी, भाला, बरचो भाटा, सेव्हेतो पंळ फटेकडारे अवाज येती हाम चमकगे। बुंदुकरे गोळी लागजाय, होळीन ठोळी जीवाडाच बचायर पडगो तांडेमाही अवगे। डाहे सांळे लेंगी ले रेते।

गोरमाटी लढाई मारेन पक्के
भारतेमा जतवत सेच द्यक्के ॥धृ॥

बाशियार मुंडी तोडनलाये
भाटारो नंगारा वजाए।

हामेन तो रिस भी आरीती व हंसळी भी आरीती कारण गोरमाटी लढाई मारेन पक्के पंळ हामतो बेसरमेंमा जपे, बंदुक छकरन फटेकडाती चमकगे। लकडा लायर तो दुर रोगो गाडी खसान डिगरीआय, कऱ्हाडी बरचो भाला खाळीयांमा फेकन धासीआये अंन असे वक्तेमांन तांडेवाल लेंगी कांई लेरे गोरमाटी लढाई मारेन पक्के। आपळे मां एकजूट झेनी आवडी कथा होळीर माध्यमें माहिती सुनायरो उद्देश छ की आपळ जतवत छां पंळ एकी छेनी। आंपळे जाते पर अन्याय अत्याचार व्हेरोछ आपण सामना करेरोतो छोडदिने गुपचुप सब सहन करना लेरे छा। गोरमाटी - गोरामीटींन खायेन उठगो छं एक गोरमाटी सदरगो करन सेच थोडा सदरेच एक डॉक्टर - प्राध्यापक, वकिल बळगों करन सेच थोडा बळगेंच बहुसंख्य समाज हिन- दिन जिवन जगरोच। राष्ट्रीय, प्रांतिय लेवलेप नेतांछेनी। जे छं वो फुलांन डफडा व्हेरेच जाय दो आसी उदारमतवादी वाते।

हामार गाडी हाम खसान डिगी आये बोरच चिंता पडरीच समाज देशेरो घोर केन छ जेन छ बोन पेटेन बाटी खांयेन मळेनी पंळ हामारी होळी लेंगी तोरेमें

नायक तारे तांडेमाई कृष्णारो रे णो रे।
असो कृष्णा देव नचायो गौळणी। कृष्णा तारी रे।
गौळणी नचायो प्यारी रे॥ कृष्णा तारी रे।

ये लेंगी माईती नायकेन उपदेश करन कच्छ नायक, तारे तांडे माई गोकुळ नगरीच गोकुळ नगरी सरिखो आंपळो तांडोछ।

भुरी पठारे पं तांडो के रो ढळो छं।
तांडो ढाळो रे जेमा नायकेरो, मोठे नायके रो
कमलापर। भाई भाई रे कमलापर
बासी याती बांळ जोडो। कमलापर

कतीभी देखो डोंगर खोळा, जंगल दरिया पठारे पकछ तांडो ढळमेंलो छं गामेती दुर छ।

रथ चढ बेठेरे राम अन लक्ष्मन॥
धिरी हाकाल् हनुमान धजे। हनुमान धजे
गल्ले हनुमान भाई भाई रे गल्ले हनुमान
महादेव पारबते गल्ले हानुमांन
गामेरी गली आळीमं गणपती बेटोरे
उतो येसीरे मुंढ हनुमान धजे। हनुमान धजे
गल्ले हनुमान भाई भाई रे गल्ले हनुमान
महादेव पारबते। गल्ले हानुमान

गंगारे पेटे मां झाड नारळे रो रे
एक नारळ मारी देवीन चढे, जगदंबा न चढे
गंगा जमुना महादेव पारबते

गंगा रे पेट मां झाड ना गल्ली रो रे
एक तोपान मारी देवन चढे
गंगा जमुना महादेव पारबते

बंजारा संस्कृतिमां देवी, सेवाभाया, भिटुभुकिया, ब्राम्हास्वामी येनुन आदरेरो स्थान छं लेंगी माईन आपण वनुर गुंणगांण कराछा स्तुती कराछा। गेरिया होळी बाळे सारू लकडा लावछं पच उ कुळसिमी हालतेमां कानी लाव पंळ होळी बाळेवाळो। सारी रात वनुन दमरियंने पहाट चार वाजे लगू वनुर होळी बाळेर तयारी सुरु रच। गोरमाटीरी जातं। सारी रात जसो सारी रातभर एवढी ओंढी ती लकडी लकडा गोळा करन सारी तयारी पुर्ण व्हेजावच।

तांडेरो ढालियांन भी निंदरियनी। पोरिया तारा निकळीयायो तो डफडा, ढोलेप हात पडगो परंतु थंडी शिळाकेर दन रच डफडा ढोल टंग टंग कडक वाजेनी। अंगार थोडासो ते चैतान वोपर, तपान कडक करना कछ अन पडी डफडाप हात। तांडेवाळेर कानठळी उघडजावो छं नायकेन कारभारीन जाग अवगी। गडबडेती उठन तांडे आंग होळी जत बळछ वत जावछ तांडेमाहीर बाल गोपाल, सगा सेंन, नाने मोठे, गिरिया वनरू सोबतेर मोठीयार छिछायार सेव्हंन तांडे आंग गोळा व्हेजावछ। गार वारो दंन अंग सि मारू करछ तरीही पहाट उठण होळी बाळेसारू की जागे पं सेव्हेन तांडे मायीर लोग गोळा व्हेवछ।

गेरीयारी अंघोळी स्नान पहाटच व्हेजा। वोर बाद में आरंडेरी किंवा आरंड झाडेरी दि लकडी तथा फांदी अन वावडीरो एक भांडा भरो पांळी वनुन होळी रे ठिखाने पर लाळू लागछ। होळी जे ठिखाणपर बळेवाळ रच वत गेरीयान जे नायक कारभारी सांजवंळा एक रूपया देमेल रच उ रूपीया जागेप मेलन ओर उपर होळी चढावचं। लकडा उभे रच चे वर नंतर उपरती कचरो, पळाटी काटारी पाई, रचन मोठी होळी बळासारू वनुर आशा रच। होळी रचेरवंना लकडांन सेव्हेन हात लगावच, नायक कारभारी तांडेमाई बुढेठाडे लोक व दोही गेरिया अंगाडी होळी सेव्हेन बरोबर चेतावछ। होळी री झांळ वजाळो असो की सारी तांडो, खेतवाडी भी वोरी ज्योतिंम लख व्हेजाव होळी बळथे साथो साथ गेरिया नायक कारभारी तांडेमाहीर लोक बुंबडी मारच ढालीयारो डफडाप ठांक सुरुच र।

रमेर होतो रमलरे गेरिया
होळी चाली रे तलगांळेन रे। तलगाळेन
हेल हेल होळी द्यसे द भाई भाई रे
होळी दशे दे।

दश दशेंदन कानी रही होळी दश दरे
दश दन रेवती तो बळकिया ढुँढावते
होळी दश दन। भाई भाई

होळी चेतती रच। गोरिया भांडाभरो पाळी होळीरे चारीवडी रिंगन भारन रेडच, सात चक्कर लगावछ। वनुर साथोसाथ तांडेमाहिर कुँवार छिछार भी होळीन फेरो मारच। गेरिया भी कुँवारे रेळू करंन संकेत छ। ताडेमाई लोग होळी माई गहू-चंळा जार, तुरी जे कांही धान्य अनाज रिय वनुर सरा, वैगेरे थोडा थोडा होळीमां फेकवच। जे वेळा लगु होळी चेतती रच वो वेळा लगू गेरीयान वतच रेनू लागछ। लेंगी लियेवाळ लेंगी लच बाई बापडी भी काकी दादी भोजाई ये से दुसरी बाजुन को लेंगी लच।

परमेरी होळी रमोरे मुरहारी।
राधा मारी पिचकारी रे। शेला भिंजागो सारी ॥धृ॥

राम भी रमगो सितारे बरोबर।
बोरो शेला भिंजागो सारी रे। होळी रम मुरहारी।

हारीए पलंग पिळे गलप लगेच।
वोही पलंग सेवाभाया सुतोच।
नातीर पोत बोर होळी रमरेच ॥

वरली किनार कान्हा बासरी बजायोरे।
वरली किनार कान्हा धेन धर वजो सेन कर।
कैसी आऊ रे।
कैसी आऊ रे सजन तारी हारी नगरी कैसी।

सेवा भायारो धोळो देवळ छरे सोनी कळस चढेच।
चारी कुंडो चवकोट छ रे। मांई हुंम बळेच।
सेवा न सुखा दोनो भाई छ रे भाई बावडी खदाये।
वावडीरो पांळी काळोनिर छ रे पांळी बागेन चढेच।
बागेरे माई एक झाड छरे फुल देवेन चढेच।
रतनमहाराज धनुसाद छ रे अरदास करेन बलाये।
सेवाभायारो धोळो देवळ छ रे सोनी कळस चढेच।
सेरेरो कडाव काळी पाट छ रे आई- भायान चढेच।
सोभायारीरे नौबते घोर। मारे सेवाभायारी रे नौबते घोर।
पडिए नंगाराप ठोळ... ठोळ जो पडिय तो संकटे टळ।
मारे सेवाभायारी रे....

होळी माई मोठे मोठे लकडा रच। होळी पडेशिकाय घरेन जायरो छेनी असो संकेत छ। लोक लेंगी लेतू -लेतू थक जावछ। होळी पडेरी वाट देखच पण होळी गंगा सामू किंवा गंगा जेवडी रच वोवडी होळी पडळू करन कच। उत्तरेसामू होळीरो कल रच। अन उत्तरेसामू होळी पडळू करन कच। उत्तरे सामू किंवा गंगासामू होळी पडगीं तो, सालमान, पिक पांळी आचो , कमाईमा बरकत, मनेरी आशा पुर व्हच। नवस करेवाळेर नवस पुर व्हच। असो एक संकेत छ। दक्षीणेसामू अन पुर्व पश्चिमेसामू होळी पडीतो सालमान बेकार आवच। पिकपांळी, दुष्काळ पडीय करन पेना पुराणेर बुढे लोग कच। होळी गंगासामू पडगी तो ठीक छ। नही तो गंगासामू होळी पडेसारू वो बाजुर लकडा खलसा नाकच। अन गंगासामु होळी पडजावच। देखो कसे आपळ लोक होशीयार छ। साल आचो आळू करन बळजबरीती होळीन गंगा सामू पाडेवाळ। वोर वो पर्वा करीनी। होळी पडगी तो सेव्हेन घरेन लेंगी लेतू-लेतू आवच।

होळीरी, पुनमेरी रात व्हेगी। दुसरो दन धुरडी गेरेरो। मजीयारो दन छ। खर होळी तो आब सुरुवात व्हेवाळ छ। अंघोळी (स्नान) करन लोक आप आपळे घर होळीरो पुजा करेसारू लापसी सीरां करच। परबातीरो खाये, पियेरो मिठो

मिठो रच । लापसी लेताळी लोक होळीरे ठिकाणेप जान भोग लगान पगू पडच । वो दन भाई भेन कामधंदा छोडन घरच रच। नायक-कारभारीरे घर जान बोलच । गेरीया तांडेमाइर मोठीयार छिछ्यारून गोळा करन, ढालीयान सोबतेम लेन नायकेरे घरेआंग गोळा व्हेजावच । लेंगी लियेन बाई बापडी कमी रियेनी । बारमिनारी रीस वो होळीरे दन काडनाकच । बाईबावडीरो घोळका जागेजागेपा रमेसारू गोळा व्हेजावच । धुरडीरे दनेर दुसरोभी महत्व रच । ये दन बारमिनामांई जतरा बारक्या छोरा जनमेन आवच वनुर नारळेर सुको काचला होळीन चढावच । बंजारा समाजेमा राठोड, पवार, चव्हाण, आडे, जाधव ये मुख्य गोत रच । भुकीया मांई छोरारो धुंड विधी चढेनी । कांही कांही कुलनामेम छोरारो धुंड करेनी । येर जादा माहीती आंग दमेलेचा । जेर घर धुंड रच वोनुर घर धुरडीरे दन मोठो त्योहार रच । वो भी सगासेळेन बलावच । नवे नवे कपडा, सनसुत सांजवंळारो खांळो आपणेन मालम छ । बकरारी बोटी, बाजरीरी बाटी । मवडारो दारू ।

देवर-भोजाई री लेगी

देवर भोजाई एकमेकेन लेंगीमांइन गाळी गलौच देतांळी सालभरेरी कसर काडलच। एकमेकेर थट्टा करूतू-करतू मस्तीमा चुर व्हेजावच। भोजाई देवरे कनेती टोपरेरी हार खायेसारू देवरेर रूमाल, टोपी बळजबरीती दंडा मारतानी खोसलच। रीसराग करेरो इ दनच छेनी। एकमेकेन गाळी दिने तरी कांइ वाटेनी। देवर भियातो भोजाईती बचतो -बचतो रिएरो करच। भोजाई टोपी खोसलिए ठालो परेशान व्हेळू पडच। उपरती मार भी पडच। भोजाई देवरेरो पिछो छोडेनी। देवरेरी लेंगी चालू रच।

देवर- आंगळेमा भावज बेटी। मुटीया घसच रे।
मुटीयारो मेल करेनी भावजडी। कटेनी वेंडी।
हारो साबन ला। भाई भाई रे। हारो साबन ला
मुटीयारो मेल कटे। हारो साबन ला।

भोजाई- देवरीया के वास्ते पोळी पंव मेली।
आयो कोनी। खादो कोनी। पिदो कोनी।
देवरीया मुंडेती बोलो कोनी।
देवरीया के वास्ते बाज घाल मेली।
आयो कोनी। बेटो कोनी। सुतो कोनी।
देवरीया मुंडेती बोलो कोनी।
देवरीया के वास्ते नटन बेटीवेरी।
आयो कोनी। मेलो कोनी। चुमो कोनी।
देवरीया मुंडेती बोलो कोनी।

देवर- भाभी मन घी घालीती दळीयाप।
भाभी तोन एकळा लेगोतो खाळीयाप।
भाभी कोनी आयो म तारे नंगरेमा।
भाभी तोन एकळा लेगोतो डुंगरेमा।
भाभी तारे सारू म भुरीया लायोतो।
भुरीया घालन साटा तोडेन लेगोतो।
आंगळेमा भावज बेटी। कुवलो खदाल ये।
कुवलेरो थंडोपांणी गरमो कराल ये।
गरमो कराल वत देवरीया बलाल ये।
देवरीया बलाल वत रंगेरो गुलाल ये।
रंगेरो गुलाल तारे लाले लाले गाल ये।
लालेलाले गाल अब व्हेगी ठाल पाल ये।

तारे आडलेपा बेडलो ये बेडलो धको चाल
तारे बेडलेमा रस भरो। बेडलो हेट वतार।

भोजाई- झाड घंळक्या, लिंबू लागरे नानक्या।
चरीवडी मनक्या, कु तोडू नानक्या। दुर व्हेगे मनक्या... तोडलारे नानक्या।
नानक्यारो खाऊ मारे कोसाबार बंदो।
नानक्या रिसागो कालेती, खाऊ खालेती।

कोरी हांडीमा दाळ सिजेनी।
आसे देवरेप मारो मन छंनी।
कोनी, कोनी कुचू पंण पदर छोडेनी।

दुधिया तळायेमा भाजी चिलवारी।
सोबतेरो नानक्या खोळो भरलायो।
तुं कू ठालो आयोरे भाभीरा लोभी।

वाडेपरेरी चरपोटी गाडा लोटत आव।
लोटलरे देवरीया लोटलरे गोळ मिठी लाग।
नुंळ घालन खालरे सखारी लाग।
हाळद घालन खालरे फडक्यायी लाग।

काळो दोरारेक पिंळो दोरा।
बाईसे मुंडेरो दिसच ये। धाटो धाटो हिंडच।

ताराबाई केरी ये वोरे मालकेन।
मन करमेनी ये तारे मलकेन।
तारे मलकेन ये पांळीरो तोटो।
मन मेलीयानीरे मारे माहेरमा।
पांळी कसी भरू रे झाझा झुलरेमा।
पोळी कसी पोऊ रे घर खटलेमा।

अशी तऱ्हा तऱ्हाती देवर-भोजाई एकेमेकेन लेंगीमांइती वाते चोटे मारच। गेरीया, मोठीयार छिछ्यार ढालीयान सोबतेमा लेन लेंगी लेवू करच।

डफ धिरोल, धिरोल धिरोल रशियांयो। डफ धिरोल।
डफडारो नांद सुनीर पोळी पवती।

उतो उबोसो लोया पटक दिनी रे। डफ धिरोल...
डफडारो नाद सुनीर पांळी भरतू।
उतो उभोसो बेडलो पटक दिनी रे। डफ धिरोल...
काहेकू डपडा अन काहेकू चमडा।
चंदनकेरो लकडा अन मरेगलारो चमंडा।
डफ धिरोल-धिरोल-धिरोल रसियांयो। डफ धिरोल।
डपडेसंग जावतीतो क्या-क्या खाना खातीरे।
उतो पेडा-जीलापी, नरम बिछाना, कबतक सोती रे
डपडे संग। डपडे संग उपडा घोरायो रशियानो। डपडे संग।

सोभीया-सोभनेरी लेंगी

दामळेती छुटी मारी नायकेरा बाळदा। डुंगरेती हालतोरीच
होय घोडा चोदी डुंगरेती हालतोरिच। ॥धृ॥
छोडतू न करतू, लागी घंळी वेळा, बाळधा गोए धळदुर-होय घोडा
खांदेपंरीया संनन। हातेमांई ढेरो। संळ ढेरो कातती चाल -।
चाल वेंडी झाटेरा.. संळ ढेरो कातती चाल ॥१॥
मातेपरियाँ झारीन। हातेमांई फुलीया । वडाकुल भरती चाल -होय घोडा
झारीयान, पारिया, खिलाऱ्या, भिंगारीया।
चार बळद खेती करल रे सोबीया।
बेठो बेठो पुकीया खो। हुत वेडी झाटेरा। बेठो बेठो पुकिया यो।
डगमग डागळो मत बांध सोबिया। निचे होळारोरे खेत।
हाडीया हाडीया करतू लागी घंळी वेळा।
कागला खागेरे खेत। खेत वेंडी झाटेरा। कागला खागेरे खेत।
चार पाच भैयारी भेन छूं रे सोबिया मातो लिए रे तोड।...
चार पाच भाई मारी झाटे वकडीय पोपटी फोडूंये तार। होय...
आटसे कराडीन, नवसे विजळी।
दोहोरी झकादूये वाड। होय घोडा चोदी। दोहीरी झकादू ये वाड।
वाटुंरो हाटकोन नही मानो सोबिया।
आन पडोरे समीयो सांझ। हुत वेंडी झाटेरा।
पाट केरो फेटीयान सुरकेरी काचळी।
ढाबळो करदंय दुर, । होय घोडा चोदी ... ढाबळो
कडकेरो कायजान। गुडगीन जांगीया।
चोलळा करदय दुर। होय घोडो चोदी। चौंलळा...
खरुळीया, बरूडीयारी हाट छये सोबनी।

हलमल हाटडी चाल। चाल घोडा चोदी। हलमल..
नंदी नर्मदा पुर छरे सोबिया।
कुकर लगीया पार। हुत वेंडीझाटेरा। कुंकर...
कानकेरो भुरीयान खेवटीयान दिंया।
दोहीवेन लगीया पार। होय घोडाचोदी। दोईवेन...
हाटडी मोलादू। खांड खोबराये खारके।
वोकड लागी ये मसुर। होय घोडा...
फळके-फळके लाग खांड, खोबराये खारके।
चरकी लागीये लुंग। होय घोडा चोदी। चरकी...
नायकेरे घरती छुटी मारी बाळदा। डुंगरेती हालतो रीच।
होय घोडचोदी। डुंगरेती हालतो रीच।

(-श्री सिताराम बालचंद्र राठोड)

छोरा-धुंदी गाठोडेरी छोरी, । दिसारी पाठोडी रे। धुंदी गाठोडी।
छोरी-जुनो दातळा, पोरीया दिसारो रातोळा। जुनो दातळा।
छोरा-मेदया पोखरीरी, छोरी दिसारी डोखरी। मेदयापोखरी।
छोरी-रुई रांजळा रो, पोरीया दिसारो वांजळा। रू रांजळा।
छोरा-उंद वटली छोरी चढाई गठली। उंद वठली।

भटेऊडोलारी लेंगी

मायरे हाटके, बापरे हाटके, हाटके नंगरीरा लोग...
भटेऊडोला रेजोर।
रेजो-रेजो रे दावादारी गोर। भटेऊडोला रेजोर।
मायरे हाटके, बापरे हाटके, नही मानो डोला चालोर।
मायरे रांदी सीरा-पोळी लापसी, भेनड वर्षाव उपरेती घी।
भटेऊडोला खाजोर।
खाजो-खाजोरे चुवतोच कोळ। गुणाणी डोला खाजोर।
हाटको तो वरलो। नही मानो डोला। चालोरे वनखंडेरी वाट।
भटेऊडोला चालोर।
चढाले खोळा वोरी माताजो भडकी। चालोरे वनखंडेरी वाट।
भटेऊडोला चालो र।
आंग देखूंतो पिपळेरो झाड छ। केदोरे डोलारी खबर।
भेनडो केदोए।
लाखूर आव, लाखु जाव। केरी छेनी ओळख पंचांळ।
भेनडो केरी र।

अटक, झटक ओरी चालए व्हिए। आडो बाळीया रूमाल।
भेनडो केदोए।
केदो-केदो ये डोलारी खबर। भेनडो केदोए।

झाडेप बोल, सवांगो हारो होळीया।
झुपडाप बोल काळीर कोबल रंग चुवेद।
रंग चुवेद गलाली तारे हिवेडेप। रंग चुवेद।

आदीरातेरो गाडीवान लदगोच २।
ओरी गेरणी भूलागी मलांळ.
धुंडोर भोळो रसीया। धाटोजा भोळो रसीया।
डाये हातेरो कसोटीया डुलतो जा।
जमंळे हातेरो छेवटीया लटकतो जा।

जेमानायकेरी लेंगी

भाई कुंळर नायकडो, तांडेरो २।
भाई जेमा नायकडो तांडेरो २।
भाई कांई भर रे तारो तांडेरो २।
गंहू चंळा र भरर तारे तांडेरो।

तांडे आंग तांडो केरो ढळोच २।
उतो जेमा नायकेरी धोळी हार रे। लंबी हार रे।
सोनलीया रेशम पाटेरो

दिल्लीरे बासीयारी माडी हवेली रे २।
जान देखूतो फाटस झूपडी। मांई तीन कुकडी। बोका लेगोर।
बोका लेगोरे जान जवान पाठोडी। बोका लगोर।

घरेपाच वाड छ। माळंडीया ढळेच २।
तोन मुटीयारी लेदू दो जोडी।
गेंदवा घर घुंमे मळीय गोरी।
साटारी सेले बंळीए गोरी।
कमोइरी लगे बळीए गोरी।
घरेपाच वाड छ, सनारडा ढळेच २।

तोन भुरीयारी लादु दो जोडी ।
गेंदवा घर घुंमे मंळीए गोरी ।
साटारी सेले बळीए गोरी ।
कमोइरी लगे बळीए गोरी ।
घरेपाच वाड छ. माळंडीया ढळेच २ ।

सतार मारो भैयारे, झंळकारीयो लाल २ ।
खेर केरो डंडा घडाइला रे झंळकारीयो लाल ।
लवार मारो भैयारे झंळकारीयो लाल २ ।
खेर केरो डंडा न लोहे केरी सेमी झकाइला रे झळकारीयो लाल ।
कसार मारो भैयारे झंळकारीयो लाल २ ।
खेर केरो डंडान, लोहे केरी सेमी ।
घुंगरा रो झुमको, घडाइला रे । झंळकारीयो लाल ।
खटीक मारो भैया रे । झंळकारीयो लाल २ ।
खेर केरो डंडा । लोहे केरी सेमी ।
घुंगरारो झुंमको । शेर भरी बोटी ।
झकाइला रे । झंळकारीयो लाल २।
कलोळ मारो भैयारे झंळकारीयो लाल २ ।
खेर केरो डंडा । लोहे केरी सेमी ।
घुंगरारो झुमको । शेर भरी बोटी ।
पिपाभरो दारू, झकाइला रे झंळकारीयो लाल ।

रान फळीरो तेल काढू । बाजरीयारो खिचडो ।
तमन हम दोई भाई मंळगे, खांवा खिचडो ।
चक्क भरागीर ।
चक्क भरागीरे बेटीरो बाप जांळीया ।
चक्क भरागीर ।

गोरी तारो घागरो पडो संदुकेम २ ।
गोरी तारो भरतार सुतो बगलेमा २ ।
दिवो लगाडमेली वचेरे घरेमा २ ।
डिगरीया दोस्तीया मारे बगलेमा २ ।

तेलीरो बळद तलघंळीयारे । गळ घुंगरारी मांळ ।
गळ कसावट न, घुंगरमारो ।

चालेरीरे बडी मोल।
मारो दल भुरीयाव लाल। गेरू गेरू फरर नंदलाल।
मारो दल भुरीयाव लाल।
तिन्ही भाई तेजा। छिदे छिदे व्हेजा एकच मांही रेजा।
तेलीरो बळद तलघंळीयारे। गळ घुंगरारी मांळ।

मै तो मारे घरमा बैठी, कंकरीया कुण मारो रे २।
रळीगळीरो कंकरीया तळवान लागोरे।
विचू झरमलीया २।
विचू झरमलीया ला सरीया। देवर झाडो मारोरे। विचू।
जेठ उतार विचू चोरी तडाको पाडरे २।
देवर उतार घेरी निंद आव। विचू झरमलीया।

छोरी- मै तो मारे दोसतीयान दसती दराइरे २।
ओढ, ओढ दसती आइरे मसती।

मै तो हँसती।
मै हसतीन, बोलती कवाड खोलती।
मै तो हँसती।
मै तो मारे देवरीयान पटका दराईरे २।
ओढ, ओढ पटका, मारो रे झटका।
लागो चटका।
लागो चटका, कवाडेरो तुटो खटका।
लागो चटका।
मै तो मारे रशियान टोपरो दराईरे २।
उतो खालेतांळी टोपरो, कुकांई देखरो।
खादो टोपरो।

छोरा- मै तो गोरी गेरणीन फेटीया दरायोरे २।
पेर-पेर फेटीया उ जारी हाटीया।
म छु भाटीया।

गोरे, गोरे गाल दिसच पटोळीनके २।
हेल हेल गोरे गालेरी २।
तारे गालेपरीया टोपली झळए मळक।
गोरे गालेरी।
लाल मारो, लाल रे ताडेमांई सुंदरा आयो रे लाल।
लाल मारो लाल रे सुंदरा कांई कांई लायोरे लाल।
लाल मारो लाल रे सुंदरा लोवडी लायोरे लाल।
लाल मारो लाल रे लोवडी ओढ पांळीया चालीरे लाल।
लाल मारो लाल रे उंढे खाळीयाम वेरी खोदी रे लाल।
लाल मारो लाल रे खेकडेन छुटीआयो वास रे लाल।
लाल मारो लाल रे खेकडो डसी फुलायोरे लाल।
लाल मारो लाल रे कटकन तोडो वोरी आंगळी लाल।

लभानी छोरी-लभानी छोरा घेनुर लेगी

धीरीरी मत चालो लभानी छोरी।
धीरीरी मत चालोर ॥धृ॥
छोरा - तोन लेदू ये बडोदारी लोवडी, लभानी छोरी।
वोढलेन झुलरेमा नाचलोर।१।

छोरी - तारी लोवडीन बाळू क जाळू लभानी पोरीया।
लोवडी मन कोनी चाएर।२।

गेरीया - अवडाही बोल मत बोलो लभानी पोरी।
गर्वेरो बोल मत बोलोर।३।
तोन लेदु ये बीडेरो भुरीया, लभानी गोरी।
घालन घडीयेको नाचलोर।४।

गेरणी- तारे भुरीयान घालू कू बांळू, लभानी पोरीया।
भुरीया मन कोनी चाऐर।५।

गेरीया - अवडाही गर्वेरो मत बोलो, लभानी पोरी।
गर्वेरो बोल मत बोलोए।६।
जसो झुरए जंगलेरो मोर, लभानी छोरी।
जूं परमेरो पोरीया झुररोर।७।
जसो सुकारोच मळकेरो मळा लभानी पोरी।
जूं प्रमंळ पोरीया सुकारोर।८।
पाचपानेरो बिडलो बंळाऊ मखली कात चढाऊ लभानी छोरी।
ओठेपर लाली भरलोर।९।

गेरणी- तारो बिडलो मन कोनी चाय, लभानी पोरीया।
बिडलो मन कोनी चायेर।१०।

(लेंगी गायन- फुलचंद बालचंद्र राठोड, लोभा बालचंद्र राठोड, धनसिंग बालचंद्र राठोड)

होळीरी लेंगी अच्छीभी रच। बलाभी रच। अच्छी-अच्छी लेंगी तांडेमांइर डाहेसांळे लोक लच। पंण मोठीयार छिछ्यार बेकार लेंगी बोलबोलन वनुर मुंडो गंधाजावच। वोर मांही होळीरो दन जे कांही बोलेर छेनी वो से बोलेर छुट्टीच रच।

दन दोपेर व्हेजावच। पंण गेरीयारो रमेरो कमी व्हेनी। रंगेरी पिचकारी, लेतांळी, नाने मोठे से, हारे, पिळे, काळे, रातडे रंगेर व्हे जावच। रंगेरी पिचकारी मारमारन दकानेमांहीर रंग भी खुट जावच। रंग लातू-लातू खीसेमाहीर पिसाभी इसारो देदच। रंग कमी वोम पांणी जादा घालन एकेमेकेप पिचकारी मारते रच। कांही-कांही छिछ्यार रंग कमी पडजावच जन एकेमेकेप किचड फेकच। एकेमेकेपा फुकटेरो किचड फेकन जीवते भुत व्हेजावच। बारक्याछिछारून रंग लायेसारू पिसा भी रियेनी। पच वो गाडी वोंगेर वोगनेती होळी रमच। अनसाबाई राजून सारी दनेर धुंडरीती पंण राजू दिकायो कोनी। जोरेती छोरान बलाव छोरा बोलेनी। आनसाबाईन किचडेम लपटामेलो जको राजु ओळखायेनी। पच राजुन ओळखेसारू सारी तांडेर बारक्या छिछ्यारून साबनेती अंघोळी कंराळू पडो। बादमे राजु लाबो।

बाई-बापडी वनुर वो तोरेमा रमती-फरती रच। देवर, नंळदोई, भोजाई एकेमेकेर उपर लेंगी बोलते रच। गोरमाटी लोकुर तांडेमाही धुरडीरे दन गामेर कोरीकोर आयनी। वो चमकच। वनुन भी मालमत रच बंजारारी होळी। पडीए पुटेपर ठोळी। कोरीकोर आवगे तो गेरीया से वनुन वेडो घालदच। दारू पियेन पिसा दिनोतो ठिक नहीतो मार खादो समजलेरो। गेर मांगेर वंळा वो लेंगीभी लच।

तारे बेपारेर कमांई काढरे।
मै डरीयांव लाल के सरीयांव लाल।
तार गाल व्हेजाय लाले लाल रे।
मै डरीयांव लाल के सरीयाव लाल।

अब इ तो पिसा मांगेरी किंवा घर घर गेरमांगेरी चाल आपंण गोरमाटीम छ। इ पेनार चाल बेकार छ। अबेती इ चाल पडगी क पेनाती छ इ कोई कियेनी। पण जो छ इ बंद करेंचाय। कांही लोकुन रिस आय। पण पिसा मांगेर आपो छेनी। अपनी बाइबापडी गेरीया, दारुबोटी खायेसारू होळीरे दन पिसा मांगते रच। वोर बिना कांइ पेट भरायनी ? पण मोफतेमा मळजावच करण लुटेरच करेरो कांई ? अशी पिसा, गेर मांगेर प्रथा बंद पाडी चाय। लेंगी लो, रमलो, पण दारू, गेर मांगेरो आचो छेनी। आपंणे समाजेरी येमा इज्रत जावच। मोठी मोठी वाते करेन पक्के पच पिसा मांगेरो काहा ? कांही कांही गोरमाटीर तांडा शहरेरे कनेसी वसमेलेच।वो लोक तो शहरेमा गेर मांगते रच। बाई-बापडीभी हातेमा डंडा लेन

केसरीयाव लाल। डरीयाव लाल।

केतू केतू हिंडू करच। आस कस आपंण होळी मारवाडी-बामणेरी बाईबापडी कनाई दारू पिलेन हिंडच, होळीरो गेर मांगच ? येन कतीतरी लगाम लागेन चाय।

जायदो आज आपणेन भाषणकोणी दियेर हमार कियेती थोडाच गोरमाटी मानजाळच। होळी रमेरो, गेर करो, लेंगी लो। हसो कुदो, खेलो पंण बेकार चाले छोडेन चाय। भारतेमा विचार किदे तो बंजारा भाई हरएक प्रांतेमा छ। वो जत रीय वत होळी बळच। मेहनती स्वाभीमानी बंजारा समाज साटा तोडीय, पाट खोदीय, नौकरी करीय, वेपार करीय यह समाजेर गुण तो पेनापुराणेती छ। नुंळेरो बेपार, बळदेरो बेपार करतो-करतो इ समाज पुरे देशेमा संपर्क किदो। आज भी बडे-बडे पदेव शासनदरबारी नौकरी कररोच। ये समाजेर दी मुख्यमंत्री महाराष्ट्रेम व्हेन चलेगे। ठीक छ। पण आज समाज जसो मोठो बंळेर-बढेर व्हेतो वसो कोनी बढो। महाराष्ट्रेमांई जतरा साखर कारखाना छ वत बंजारा समाजेरच लेबर, कामगार छ। साटा तोडेवांळ गोरमाटी साटा तोडेरे जागेप, शहरेमा रियेवाळ शहरेम, जत छ वत होळी गेर, लेंगी, धुंड इ से त्योहार आपंण मनावाछा।

गेरेर दन बकरा पाट काटन लोक देवीर पुजा करच। मरीयायी, जगदंबादेवीरो बडो पुजक छ इ समाज। गेर करेरो म्हणजे देवीर बकरा काटेरो। तांडेमांई जतरा घर रच वतरा घरेर सारीतांडेर समाइक पुजा करेम आवच। गेर, पुजा नायकेरे घरेआंग करंळु लागच। तांडेवाळेर हरएक घरेवाळेकनेती पुजासारू जे रपिया खर्चा लागच उ तांडेमाहीतीच घरपट्टी करतांणी गोळा करेम आवच। जतरा घर व्हिय बतरा बोटीर भागा पाडळू लागच। समजा तांडेमाई १०० घर व्हिय तो, नायक कारभारीन दी भागा जादा देळू लागच। ढालीयान एक बकरारो चमडा(खांलडो) देळू लागच। असे १०१ भागा बोटीर रच। तांडेमाहीर बोटी काटेवाळ लोक बकरारी मुंडीर कानाबाज भुंजन बेठेबेठे खावच। कोई दारू पियेनभी कमी करेनी। बोरे बादमे भाग तैयार व्हेगे। एक एक नाम पुकारन तांडेमाहीर लोकुन बोटीर भागा देनाकच। पंण सेर पेलो नायक कारभारीन भागा देळू लागच। शेवट ढालीयारी बारी रच।

देवीर पुजा करेरी तयारी सेर पेलोच सुरु व्हेजावच। कळजो, बुक्का, फेफरो, तल्ली, आतरे, ओजरी, धुंडीवाळो हाडका, नायक कारभारीसारू धुंडीवाळो हाडका दी रच। अशी पुजार तयारी करन। भगोनामांही सळोई रांदच। सळोई सिजजावच। तांडेमाइर लोक गोळा व्हेजावच। देवीन निवद चढावच। चपाती उपर लापसी, उपर सळोई, धुंडीवाळो हाडका देवीआंग मेलच। उदबत्ती लगादच। हात जोडन देवीर आरदास करच।

या याडी साहेबनी, इ गोरू र पुजा।
तारे देवळेन मंजुर करूळू।

हरीभरी नगरी रेद। दुःख नाश कर।
काळे माथेर मनक्या बाल बाल चुक।
तु न चुक, सत न लाग सार।
सेरेरो कडाव, सवा सेरेरो कडाव, सवा खंडीरो कडाव।
थोडी पुजा, घंळ मेहनत।
सेरेरो सव्वा सेर कर।
कुमाइमा बरकत द।
जे सवाइ करन लोहेरी जडी, धोकच॥धृ॥

लापसी, सळोई, आतरे, ओजरी, सेन प्रसाद दच।

धुंडीवाळो हाडका, नायक कारभारीन दच। धुरडीरो दन रच। तिसरो पार व्हेजावच। लेंगी रमरमन बारक्याती मोठे दारूरे निशामांही चुर व्हेजावच। जेरे घर धुंड रच वो तयारी करनाकच। बार मिना मांही जतरा छोरा जनमेन आवच वनुर धुंड करळू लाग छ। कोई निस्त होळीन काचला चढावच। जेरे घर धुंड रच वनुर घरेआंग घुंघडीर पालतांळच। वो पालेहेट गावडीरे गोबरे ती जागा लीपन चोको पुरच। वो चोकेपर तांडगी मेलन, वोर उपर छोरान नवेनवे कपडा पेरांताळी बसांरू लागच। सगासेळ वो छोरान, सोनोनानो, कपडा, पिसा आहेर चढावच। वोर बाद छोरा समोर सातसात पोळी, उपर लापसी, घी रच। गेरीया घरेआंग रमते रच। छोरा पाले माही बसारतांळी उपर वासेरी लकडी पकडच। जेन धुंडेरो गीत बोलतू आवच वो हातेमांही ढोळी लेन सातवळा गीत बोलछ।

धुंड गीत

उठरे पैंया सासर जो। सासर जो पच वाडा जो।
वाडा जो पच लाडा ला। आत गोत कोई देखनआव।
बेठी सासू सीख दराव। बेठो ससरो पाँव दबाव।
गंणवंतीतो गंण दराव। हालक झारीय गांळ दराव।
केकतार, सणँभरी तार। येमाइनके सण मे पुत।
उठीयस पुतिनार। उठच, बठावच। सिखच, सिखावच।
सिखे हात घलावच।
चरीक चैया चंपा डोल। जु जु चंपा लेरा ले।
पेलो बेटा नायकी कर।
वोर पाचेरो खेती कर।
वोर पाचेरो ढोर चराव।
वोर पाचेरो घोडो डुकाव।
उतरी फागण लागो छेद।
ये मिनामा आई होळी। वाज ढोळी।
सिख जेरी सात पोळी। घीयास पोळी।

खोकर खासी छोरा मोठो व्हेजो ।।धृ ।।

इ गीत बोलेर वेगो तो गेरीया सात पोळी खावच। गेरीया-गेरणी लेंगी लेते रच। घरमुंडीयांग दीखीला गाडच। तांडेमाइर गेरणी हातेमांही दंडा लेन खीलारे चारीवडी हुबर जावच। जे गेरीयाम ताकद रच वो खीला वकडेन जावच। गेरणी गेरीयान खिळान छिपेसदा दियेनी गेरीया खीला वकडेर खुब कोशीस करच। पंण गेरणी दंडाती मारच। गेरणीरो दंडा लागळू न करन डिलेपर गोधडी, चादर, वोडन, विटन खिला वकडलच। इ खेळ देखेसारू सारी तांडेर नाने-मोठे तोबा गर्दी करदच। गेरीया गेरणीर लेंगी। ढालीयारो डफडा घोर। बारक्या छिछ्यार वसकळ, दारू पियेवाळ झुलू कर। कोई कांही बरकाऊ कर। कोई विचकाऊ कर। केरी केन मेळ रियेनी । इ व्हेगो धुंडेरो त्योहार।

येरे बादमा होळी पुजारो त्योहार रच।

होळी पुजा

गेरीया सारी दन होळीमांहीरो अंगार चेतातो रच। पहली बार तांडेमांइर बाई बापडी, होळी धोकेन आवच। बारक्या छिछ्यारून धकायेसारू हातेमाई जोडीती नारळेर काचला उपर धोळे दोराती बांधन, काचलामांई सपारी घालन, छोरारे माथेपर रातडों कपडा बांधन होळी धोकेन आवच। एक काचला कारभारी लेलच। पच से बाई बापडी मुठी-मुठी जार हातेम लेन होळीर फेरो मारच। सात फेरो व्हेगोतो पगू पडच। होळी री राख कपाळेप गावच। पच तांडेमाहीर मनक्या होळीन फेरो मारच।

होळी ये मारी बंबर भोळी।
भर गेरीयारी झोळीरे ।।

डायेसांळे होळीकन एकी ओळीम बैठ जावच। कारभारी काचला फोडन सेन वेढच। छिछ्यार डायेसांळेर कपाळेप राख लगान पगू पडच। डायेसांळेर मुंडो धोळोसप वच। पच सेव्हेन लेंगी लेतू-लेतू घरेन आवच।

काकी दादी तम रीस मत करजो।
होळी बोलचये भांग।
मातासू होळी बोलच ये भांग।
भाई भोजाई तम रीस मत करजो।
होळी बोलचये भाग।
गेरीया-गैरणी रिस मत करजो
होळी बोलचये भांग।
गोर-बंजारा चूक भूल माफ करजो
होळी बोलच ये भांग। मातसू...
होळी बोलचये भांग ।।धृ ।।

○

जागो

प्रा. साहेबराव राठोड

म बारक्यासो व्हतो जनार एक बात छ। हमार डोकरी - अन दुसरभी बुढी-बुढा हामेन साकी केऊ कर। हाम से छिछ्यार साकी सामळेसारु डोकरीरे चारीवडी बेस जावा। डोकरी याडी, दादी-दादी साकी कनी- साकी कनी... जन हामार डोकरी, ''हुड रे झाडीया'' केद। हाम बक्कळ नोरा करा जन डोकरी नस लेती-लेती साकी कियेन सुरुवात कर। हुकारा भरेन म व्हेतो। वसंव्या, आन्या, आईनास, बब्या, भागी, भीमी चारी वडी बेस जावा।

''एक व्हेती डोकरी। उ हुशार व्हेती। बेटा बोडी खेतेम काम करेन चलेगेते। डोकरी आंगळेमाइरो खेकानो, जागा झाडरीती। हेट नवतू-नवतू जागा झाडरीती। वसे वक्तेमा डोकरीर कड दुखे लाग। डोकरी सरळ हुबरगी जन वोरे माथेपर आभाळ लागगो। डोकरीन रीस आवगी। उ आभाळेन गाळी दिनी। हुड रे झाडीया केताळी हातेर भांळी मारपाडी। आभाळेन भी रीस आवगी उ जवा उपर धाटो... बक्कळ उपर धासगो उ कांइ थांबेनी। जन खेतेम, डुंगरेप गवळीया ढोर चरारेते वो वनुर ढोरेन हाईक हो.. हो.. हो.. केरेते। गवळीयार आवाज आभाळ सामळगो। उ जतेरवत थांबगो । जागेप थांबगो बेटा ! गवळीया जर हो..हो.. हो.. न क तो आभाळ न थांब। व्हेगी मार साकी तार कमली काकी।'' डोकरीरी साकी खुटगी।

म विचार किदो खरच गोरमाटीर डोकरी आभाळ मातेन लागरोतो करन दबादीनी । गवळीया धन्य-धन्य- आभाळेन थांबदीनो। जगेम दी मनक्या सेती मोठो काम किदे। एक डोकरी दुसरो गवळीया। व्वा..व्वा.. वनुन जगेमाहीरो सेती मोठो पुरस्कार नोबल पुरस्कार मळी चाए। नी तो भारतरत्न पुरस्कार घोषीत करदिए चाए। भारतरत्न डोकरी अन भारतरत्न गवळीया। लोक आज चांदाप जान डीगरीयाय। हामार गोरमाटी कांदाप बेटेच। आज जगेम घंळ प्रगती व्हेगीच। जग-दुनीया पगेम आवगेच। बटन दाबदीने तो दील्लीरो मनक्या गल्लीमांहीर घरेम टि.व्ही. पर दिखाजाव। अंधारे रो वजाळो व्हे जाव। लाखो दुर कोसेपरेर मनक्याती हॅलो-हॅलो केताळी बोलाचा वु भी बिगर तार कनेक्शनेरो। जगेरो सारी खेळ बटनेती चालरोच। मंगळ ग्रहेपर जीवसृष्टी वसायेर प्रयत्न आजेर मानव कररेच। पंळ हामार डोकरी कांई शोध लगाई। भांळी मारन आभाळेन दबाई। दुसरो कांही शोध लगायेरो कोनी कळो। गवळीया भी मोक्कार आभाळेन आवाज पुरा दीनो। जे वातेर ठावठिकानो कती कोनी व्हेतो। जे साकी सामळतांळी फायदो न तोटो। असी साकी। ज्ञान हमेन मळगो। हमार डोकरी-डोकरा कोनी शिके। वो आनाडी रेगेते। दुनीया, जग, अमेरीका, रशिया, फ्रान्स वनुन मालन कोनीहेतो। जेन दुनिया समझ गई वनुर प्रगती व्हेगी। हामेन कोनी समझी हाम डोकरीर वातेम पक्के व्हेन बेटेचा। न्युटन नामेरो कोर झाडेहेट बेटोतो झाडेपरती अंबा हेट पडगो। विचार किदो। आंबा हेटच का पडच। भाटा उपर बार-बार फेकान दिटो भाटाभी हेटच पड। शोध लगायो ऊ की पृथ्वीम गुरुत्वाकर्षन शक्ती छ। पृथ्वी अवकाशेमाहीर एक ग्रह छ। जो गोल छ। पृथ्वी परेर डोकरीन आभाळ मातेन कोनी लागो न गवळीयार आवाजेती ऊ थांबो कोनी। पंळ हामार वागडा गोरमाटी जुनी वाते साकी येमच फसगे। हामार जीवडाप, मेहनेतेप लोक मोठे बंळगे। हाम हामारो जुनो पेंताळो छोडेन तैयार छेनी। भारतेरे स्वातंत्र्य

लढाईम बक्कळ गोरमाटी भाग लीदे। वनुन बादेम चोर ठहेरानाके। घरेम जपेजको गामेवाळेन स्वातंत्र्य सैनीक किएलाग। आज सदा हामार बुढे ठाडे लोक लेंगीम कच-

लिंब चरोळी। लकडारी मोळी
पकड लिओ सरकार। गांधी जीतोर।
जीतो जीतो चौसट राज। गांधी जीतोर।

स्वातंत्र्य संग्रामेती गोरमाटी दुर रेते तो उपरेरी लेंगी लेतेच कोनी।

आज गोरमाटीम एकता छेनी। जेर जको जेर जको मोठापंळेम चुर व्हेरेच। कांई कांई मंत्री, प्राध्यापक, डॉक्टर, वकील, आमदार, खासदारहेगेतो सेच समाजेन भुलजावच अन एयर कंडीशन घरेम टी.व्ही. देखुकरच। बहुसंख्य समाज ताडेम छ। वनुर समस्यासामू कोई देखेनी। बिचारे साटा तोडरे, वनुप अन्याय व्हेगो तो एकमुखी संघटना छेनी। निवडनुक आवगी तो दारु पिलेन मतदान करदच। जेरजको धासरेचा। येम सेती मोठो दोष सुसक्षीत लोकुरो छ। कारण खुद मोठो व्हेगो तो ऊ अभिमानी अन अनाडी बंजारा भाइरो तिरस्कारी बनजावच। आपंळे समाजेन पीसाती मोठो बनाएपेक्षा ज्ञानेती मोठो बनान समाजेम जागृती लानो इ सुसक्षीत बंजारा भाईरो कर्तव्य छ। नीतो डोकरी-गवळीयार साकीम गुंग व्हेजायो तो आभाळ मातेप लागेशीवायी र कोनी। पंळ गवळीयारो आवाज भी आभाळे लगू जाळो कोनी। येरेसारु बंजारा भांई से 'जागो'। ○

भारतीय भाषामांहीर साहित्यकृतीना उत्तेजन दियेसारू भारत सरकार 'साहित्य अकादमी' नामेर संस्था स्थापन किदोच। ये संस्थासामुती उत्कृष्ट साहित्यकृतीन बक्षीस दिएम आवच। येरे आंग भारतेमाईर प्रमुख भाषाम लखमेलेजको साहित्येन पुरस्कार दिएम आतोतो । परगाळेर सालेती साहित्य अकादमी सामुती विविध आदीवासी भाषान प्रोत्साहन दिऐसारू भाषा सम्मान ई नविन पारीतोषक सुरु किदेच। ये सालेम जे चार आदीवासी भाषान पारीतोषकेसारु समावेश किदेच वोम भिल्ली भाषाभी छ। येरो अर्थ भिल्ली माइर मौखीक परंपरामाइर साहित्य कृतीन तथा भिल्ली भाषार विकासेसारु किदे कामेबद्दल रु. २५,००० /- र पारीतोषक दिल्लीम एक खास समारंभेम दियेम आए। भिल्ली भाषीक लोकुसारु इ अभिमानेर वात छ।

आदीवासीसारू नवो कायदो

संकलित

१९९६ र कायदो नंबर ४० (Extention to the scheduled Areas) ई आदीवासीर गामपंचायतीमाईर अधिकारेर विषयी छ। ई कायदो लोकसभाम मंजूर वेगो। अन दी वर्षेर काळेर माई से राज्येम संमती मळे सारू दे मेल दिने. २४ डिसेंबर १९९८ सालेती सारी भारतेर माईर आदीवासी क्षेत्रेम लागू वेगो।

१. कायदेर नाम- पंचायती सारू तरतुदी(पंचायतीर अधिकार)

२. व्याख्या- इ कायदेम वापरमेले जकोन राखीव आदीवासी क्षेत्र इ संज्ञा राज्य घटनेर कलम २४४, पेट कलम १२ अर्थेती वापरमेले छ।

३. राज्यघटनेर नववे परिशिष्टेम गामपंचायती विषयी जे तरतूदी देमेले छ, वो सब नविन कायदेनुसार राखीव आदीवासी भागेन लागु छ। **मात्र** राज्येर विधीमंडळेर राज्य घटनार नववे परिशिष्टेम वसे अधिकार देमेले छ। इ कायदेम ओगंर नई बदल बेईनी।

अ- पंचायती सारू बनामेले जकोन राज्य पातळीप कायदो ई सालेतीसाल चालतो आयो रित-रिवाज, सामाजेर अन धर्मेर प्रथा, अन सेरसमाईक साधन संपतीर समाळेर जूनी रूढीन छ।

ब- गाम येरो अर्थ साधेपणेती आपणे सालन साल आपण चालते आये काम अब एकेच समाजेर वस्ती नतो वस्तीर समूह असो छ।

क- हर एक गामेर वोरच गाम सभा रिय। जेरे माई गामेर मतेर यादीम नाम जे माणसेर छ।

ड- सेरे गामसभाम आपणे समाजेर प्रथा, रुढी-परंपरा अन सेर समाईक साधन संपती, अन न्याय निवोडर(नसाबेर) जून पद्धत सभांळेर अन वोर जतन करेर अधिकार छ।

च- सामाजीक व आर्थीक प्रगतिर कुणस भी योजना, काम व प्रकल्पेसारू काम करेर पेलो ग्रामपंचायतीर हातेम लेयेर आंग, ग्राम सभार मान्यता लेनु लाग छ।

आजी गरीबी दूर करेसारू आजी दूसरे प्रकल्पे सारू लाभ लेये वाळेर निवड करेर काम ग्रामसभान छ।

उपरेर कलम च माई केमेले जकोन योजना कामेर आछो वापरेर व आर्थीक तरतुदीर प्रमाणपत्र गामपंचायतीन गामसभासामूती लेनु लाग छ।

ज- घटनेर नववे परिशिष्टे नुसार राखीव आदीवासी क्षेत्रेमाईर राखीव जागा देमेले जेर सेर पंचायतीर राखीव जागार प्रमाण वो पंचायत क्षेत्रेम आयेवाळ अलग-अलग समाजेर जेर जेर प्रमाणेर बरोबरी मरिय। ''**मात्र**'' अनुसुचित जमातीसारू राखीव जागा ई से जागारे आदेपेक्षा कमी कोणी रिय।

अन प्रत्येक क्षेत्रेम पंचायत प्रमुखेर जागा ई अनुसुचित जमातीसारूच राखीव रिय।

झ- पंचायतेर माई जेरो नंबर लागो कोणी आसे अनुसूचित जमाती माईर माणसेर राज्य सरकार विभाग नई तो

जिलापातळीपरेर पंचायतीम नेमनुक (नंबर) लगाव छ। मात्र आसे प्रकारेती निवड वेये वाळे सदस्येर संख्या ई पंचायतीम निवडन आये वोर संख्यार एक दशांसे पेक्षा जादा कोणी र।

ट- विकास कामेसारू जमीन लेये सारू आजी प्रकल्प करेवाळेसारू काम करेर आंग ओदूर पातळीप गामसभा गमपंचायतेन विचारनु लागच। प्रकल्पेर आदीवासी क्षेत्रेम नियोजन मोजमाप राज्य पातळीपरेनच व्हेय।

ठ- राखीव आदीवासी क्षेत्रेम साधा पाणी पियेर व्यावस्था जेर ओर पंचायतीपर सोपवमेले छ।

ड- राखीव आदीवासी क्षेत्रेमा खनिजेसारू कामेसारू भाडो देयेरो आजी परवानगी देयेर आंग गामसभा अन पंचायत जे कीय जको खरो छ।

ढ- राखीव आदीवासी क्षेत्रेमाईर गामपंचायतीन स्वतः सरकार संस्था र दर्जा देए सारू आगेंर आधिकार गामसभा अन पंचायतेन दिने छ।

१-निशा करेर पदार्थेर विक्री करेर व ओपर बंदी घालेर काम छ।

२- साधारण जंगलेर संपतीर अधिकार/मालकी हक्क।

३- राखीव आदीवासी क्षेत्रेम खेतेर हस्तातरण रोखे सारू, बगर कायदेर व्हेई जमीनेर करेवाळेप कारवाई करेर अन हस्तातर रद्द करेर अधिकार छ।

४- कोणसेभी नामेती चालेवाळ गामेर हाटेर देखभालेर अधिकार।

५- आदीवासी क्षेत्रेम सावकारी करेवाळेप ध्यान रकाडेर अधिकार।

६- समाजेरे माई काम करेवाळ सेवाभावी संस्था अन्य संस्था चलायेवाळ येप नियंत्रण रकाडेर अधिकार छ।

ण- पंचायतीन स्वयंसरकार संस्थार दर्जा देईवाळ राज्य पातळीपरेर कायदेम वसो नियम छ, जेती उच पातळीपरेर पंचायती हेटेर पातळीपरेर पंचायत अन गामसभार अधिकार सत्ता रद्द कर कोनी।

त- राखीव आदीवासी क्षेत्रेमा जिला पंचायतीर कामेर आयोजन करतू राज्यपातळीर कायदेम घटनार साहावे परिशिष्टेर व्यवस्था टिकन रिय।

राखीव आदीवासी क्षेत्रे माईर पंचायत कायदेर भवितव्य :

उपरेर कायदो आमलेम आयेर पहलो राज्य घटणार नियमेनुसार भारतेर राष्ट्रपती सामूती शिक्कामोर्तब व्हेनु लाग छ। वोरे बाद भविष्येम भारतेर लोकसभा म राखीव आदीवासी क्षेत्रेसारू नवो कायदो घडेतानी से नियम रिय।

राष्ट्रपती सामूती शिक्कामोर्तब व्हेईर तारखे तानी से गामपंचायतीन इ कायदो बंधनकारक छ। ओर बाद जर एकांदी राजेम राज्यसरकार पंचायत क्षेत्रेम फेर बदल किदे तरीसुद्धा ओ क्षेत्रेम इ कायदो रिय।

येरो आर्थ २४ डिसेंबर १९९८ रोजी भारतेमाईर से राज्येम जे क्षेत्र राखीव आदीवासी करण छ, वो-वो क्षेत्रेम आदीवासीर स्वशासन अबाधीत छ। येरे बाद भी घटनार नववे परिशिष्टेनुसार लोकसभाम पूरो बहुमतेती बदल करेशिवाय ई स्वशासनेर अधिकार अन केंद्रसरकार सुद्धा आपणेकणती हारान ले सकेनी।

○

शेवटी दी वाते

बंजारा भाईयो इ मासीक 'गोर बंजारा' महाराष्ट्र स्तरेप संपादन व्हियेवाळोच। मासीकेर विषय विस्तारीत रियेवाळ छ। समाज, राजकारण,न्याय, अन्याय, महत्वेरी घटना अंगेरे अंकेम दियेन आय। आपंण अपणो उपदेश हमेन दे सकोचो। अपणी वाते, खबरे, विनोद, जाहीरात ये मासीकेम देळू करन आशा करांचा। वोर साथोसाथ महाराष्ट्र, भारतेर बंजारा बांधव वनुर छिछ्यार, छोरा , छोरी रो लकंळो (शैक्षणीक डिग्री) वो कतराख लकमेलेच, शाळा सीखमेलेच येनुर माहीती केळू। सगासेंळी, नातो जुटेसारू इ मासीक काम करीए। राठोड, पवार, जाधव, चव्हाण, आडे लोक, अपणेन कसो छोरा चाए ? कस छोरी चाय ? नाम पातो देमेलन केमलंणू। अन ये नवे 'गोर बंजारा' मासीकेर आपंण वाचक, पाठक व्हेळू करन आशा करांचा।

हमारो पतो-ठिकांणो

संपादक- गोर बंजारा ढोल, राठोड बंधू

वालचंद नगर, जयराम तांडा. पो. पाचेगांव

ता. गेवराई . जी. बीड(मराठवाडा-महाराष्ट्र)

आदिवासी बोलीमध्ये ढोल हे नियतकालिक भाषा केंद्राद्वारे प्रकाशित केले जाते. गोर बंजारा, पावरी, देहवाली, अहिराणी, राठवी, कुकणा डांगी, डुंगरी भिली, पंचमहाली भिली, भांतु आणि चौधरी अशा एकूण दहा बोलींमध्ये ढोल प्रसिद्ध करण्यात येते; आणि त्याचा व्याप अजून वाढविण्याचा आमचा विचार आहे. त्याचप्रमाणे मराठीतही संकलित स्वरूपात ढोल नितकालिक चालविले जाते. ढोलच्या ह्या गोर बंजारा आवृत्तीच्या संपादकांपैकी श्री साहेबराव एल. राठोड हे गेवराई येथील कॉलेजमध्ये इतिहासाचे प्राध्यापक आहेत व श्री अविनाश राठोड हे शिक्षक आहेत. हे दोघे या परिसरातील बंजारा समाजात राठोड बंधू म्हणून परिचित आहेत.

प्रकाशक

भाषा संशोधन -प्रकाशन केंद्र

मुद्रक

आकार ऑफसेट, दांडीया बाज़ार, वडोदरा

ISSN : 0971 9156... 97